

Universiteit
Leiden
The Netherlands

**Van woord tot akkoord. Een analyse van de partijkeuzes in CPB-
doorrekeningen van verkiezingsprogramma's en regeerakkoorden,
1986-2017**

Bolhuis, W.

Citation

Bolhuis, W. (2018, October 11). *Van woord tot akkoord. Een analyse van de partijkeuzes in CPB-doorrekeningen van verkiezingsprogramma's en regeerakkoorden, 1986-2017*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/66127>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/66127>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/66127> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Bolhuis, W.

Title: Van woord tot akkoord. Een analyse van de partijkeuzes in CPB-doorrekeningen van verkiezingsprogramma's en regeerakkoorden, 1986-2017

Issue Date: 2018-10-11

H9: Analyse van de partijkeuzes ten aanzien van de koopkracht

De keuzes die partijen maken voor de collectieve uitgaven en lasten in CPB-doorrekeningen hebben gevolgen voor de koopkracht (ex post) van verschillende groepen in Nederland. Voor bepaalde groepen gaat het netto besteedbaar inkomen (nbi) omhoog en voor bepaalde groepen gaat het nbi omlaag.³⁰ Er speelt een politiek verdelingsvraagstuk – wie krijgen meer te besteden en wie minder? Maar er is ook een doelmatigheidsvraagstuk – wat zijn de gevolgen van de bewerkstelligde herverdeling voor economische groei en werkgelegenheid? De CPB-effectberekeningen voor de koopkracht hebben zo meerdere electorale dimensies. Enerzijds moet de partijpolitieke kiezer tevreden worden gesteld en anderzijds moet de mediane kiezer bediend worden. De verwachting van partijen is dat goede koopkrachtplaatjes in CPB-doorrekeningen van verkiezingsprogramma's en het regeerakkoord extra stemmen zullen opleveren, maar hetzelfde verwachten partijen van gunstige effecten op de economische groei en werkloosheid. Er is dus een economische uitruil tussen politieke doelen, waarover partijen hun keuzes moeten openbaren in de doorrekeningen. Onderzoek op basis van *KiK's 2002-2012* vindt dat politieke partijen in Nederland aan de inkomenspositie van lage inkomens een hoger gewicht toekennen dan aan die van hoge inkomens en dat dit sterker opgaat voor linkse dan voor rechtse partijen (Zoutman, Jacobs & Jongen, 2017). Maar ook, dat partijen aan middeninkomens in *KiK* een hoger gewicht toekennen dan aan lage (werkende) inkomens en hoge inkomens (zelfs een negatief gewicht), wat Zoutman, Jacobs en Jongen verklaren uit de theorie van de politieke economie en de positie van de mediane kiezer.

In hoofdstuk 5 bleek dat het door de vele vernieuwingen en preciseringen van de koopkrachtplaatjes alleen mogelijk is om voor vijf doorrekeningen³¹ over de periode 1998-2017 een betrouwbare, vergelijkbare reeks te maken waarmee de partijkeuzes voor en na verkiezingen geanalyseerd kunnen worden. Het betreft een reeks van mediane koopkrachtplaatjes op basis van CBS-enquêtes onder huishoudens, waarmee het CPB in 1998 startte. Door wijzigingen in de berekeningsmethoden is het niet betrouwbaar om de jaargangen onderling te vergelijken, maar wel jaargangen van binnen, oftewel *KiK* versus *RA*. Dit hoofdstuk analyseert tien koopkrachtplaatjes: Alle Huishoudens (1), Werkenden (2), Uitkeringsgerechtigden (3), Gepensioneerden (4), Tweeverdieners (5), Alleenstaanden (6), Alleenverdieners (7), Lage Inkomens (8), Midden Inkomens (9) en Hoge Inkomens (10). Daarbij gaat het steeds om de gemiddelde koopkrachtwijziging per jaar in de komende kabinetsperiode, niet om de koopkrachtwijziging aan het einde van de komende kabinetsperiode.

9.1 De koopkracht van alle huishoudens

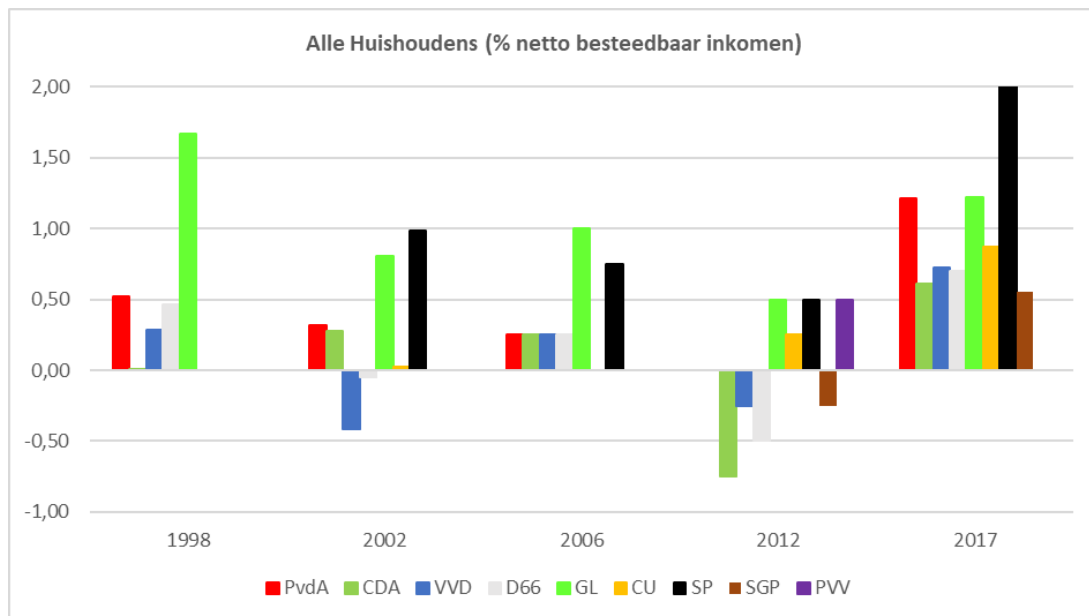
Grafiek 9.1. illustreert dat de partijkeuzes inzake de algemene koopkracht – voor Alle Huishoudens - over de periode 1998-2017 in de CPB-doorrekening van de verkiezingsprogramma's vaak een stijgende tendens tonen. De uitzondering is 2012, toen ombuigingspakketten van een aantal partijen ten koste gingen van de algemene koopkracht. De gesignaleerde trend past bij de opvatting dat partijen bij de gemaakte keuzes geleid worden door de mediane kiezer en de partijpolitieke kiezer.

---

³⁰ Het netto besteedbaar inkomen (nbi) is het bruto inkomen uit winst uit onderneming, arbeid, vermogen en overdrachten, verminderd met de verschuldigde belastingen, premies en overdrachten.

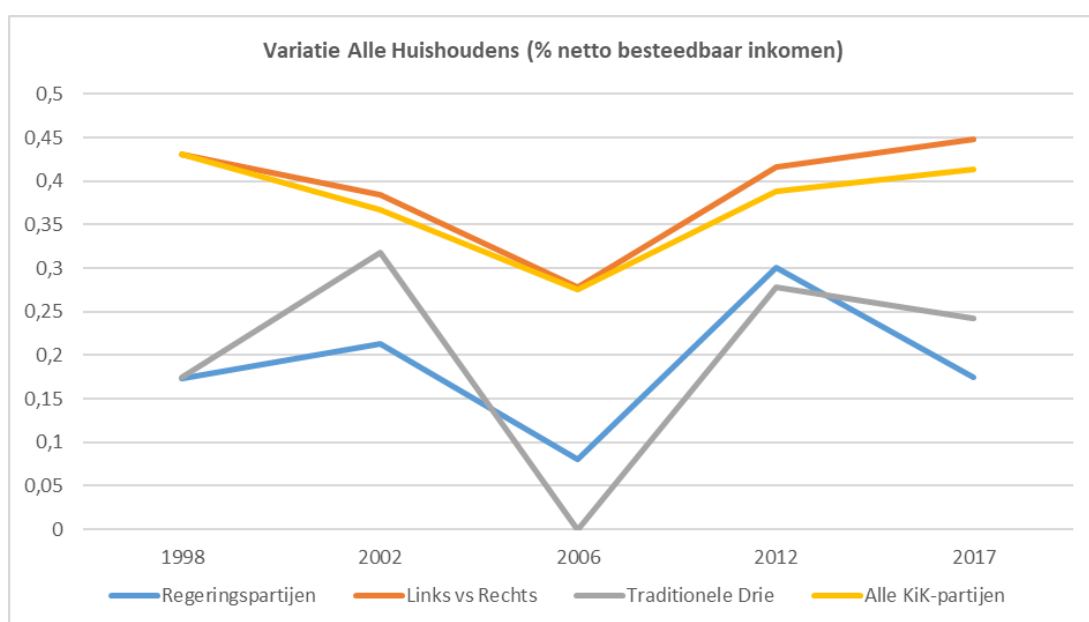
³¹ In 2010 berekende het CPB geen koopkrachtplaatjes voor *Keuzes in Kaart*, alleen voor de doorrekening van het regeerakkoord, waardoor het niet mogelijk is om de partijkeuzes voor en na de verkiezingen te vergelijken.

De mediane kiezer wil hoogstwaarschijnlijk een koopkrachtstijging en de partijpolitieke kiezer bepaalt het niveau dat de individuele partij voorstelt. Duidelijk is dat linkse partijen als GL en SP over het algemeen de hoogste algemene koopkrachtstijging realiseren. Rechtse partijen als VVD, CDA en D66 realiseren over het algemeen de minste algemene koopkrachtstijging en in enkele gevallen een koopkrachtdaling.

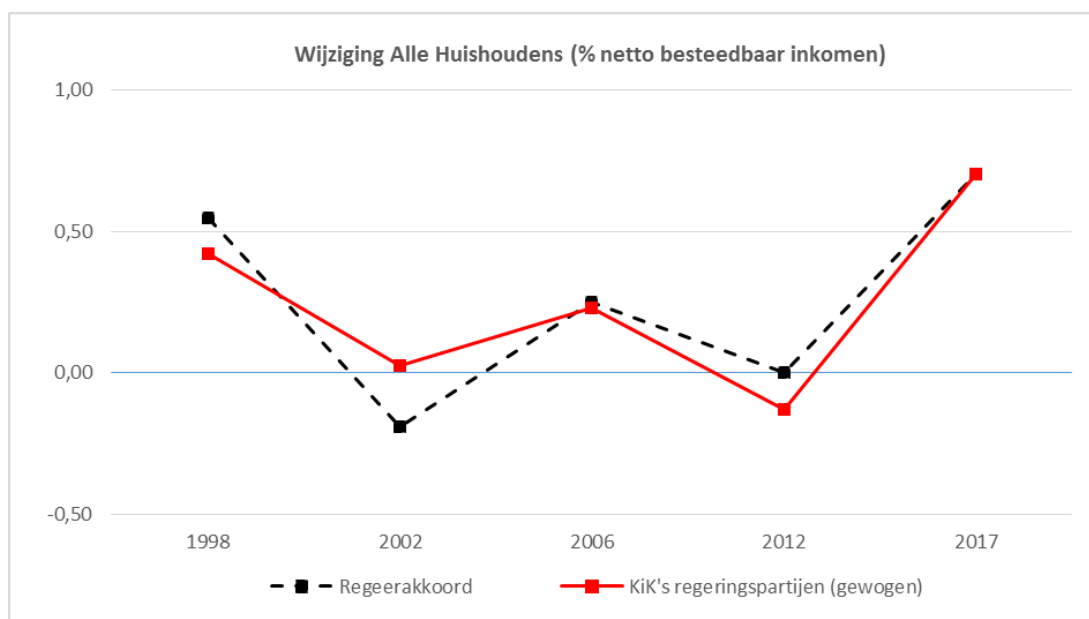
Grafiek 9.1: De koopkrachtwijziging voor Alle Huishoudens die partijen beloven in KiK's 1998-2017.

Grafiek 9.2 illustreert dat de politieke discussie over de algemene koopkrachtontwikkeling een duidelijke ideologische component heeft, die vooral loopt over de Links-Rechts dimensie. Tot en met 2006 convergeren de politieke standpunten van alle partijen betreffende het nbi voor Alle Huishoudens, na de Grote Recessie is sprake van divergentie. Over de gehele periode 1998-2017 is het totale verschil in politieke standpunten echter stabiel.

Grafiek 9.2: Gemiddelde afwijking van het groepsgemiddelde Alle huishoudens van Regeringspartijen, Links versus Rechts, Traditionele Drie, en Alle KiK-partijen, 1998-2017 (0 = geen verschil).

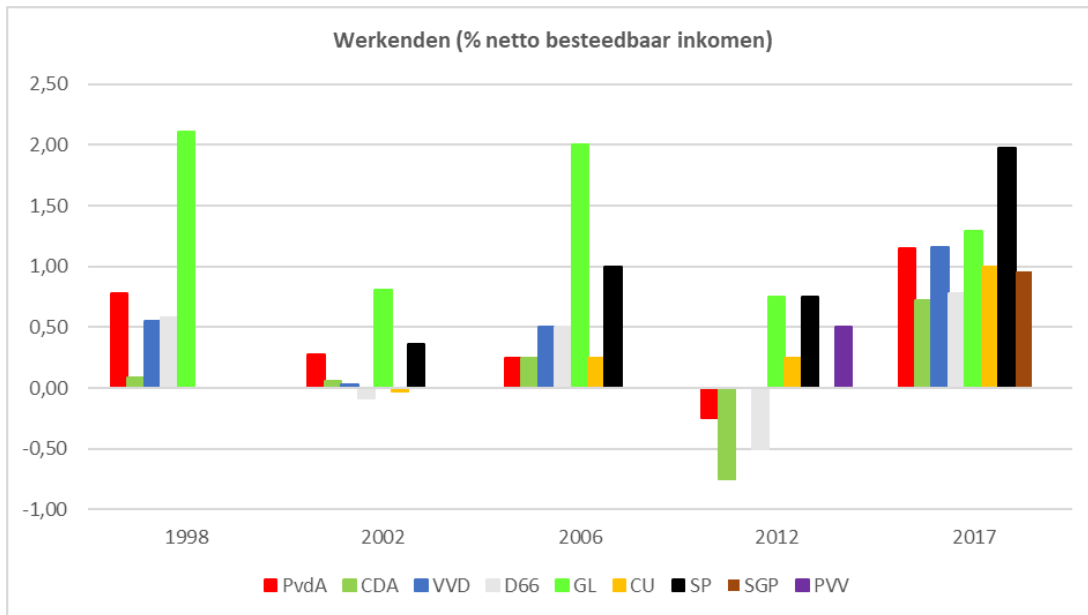
De vraag rijst in hoeverre beloftes over de koopkrachtontwikkeling van Alle huishoudens, die partijen doen bij de doorrekening van hun verkiezingsprogramma's, een goede voorspeller zijn voor de gemaakte keuzes in de formatie. Grafiek 9.3 laat zien dat de agenderingsfunctie hoog is. De correlatie tussen de regeerakkoorden en het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in *KiK* is redelijk hoog, namelijk $r = 0.93$. Tevens komt het niveau van de koopkrachtstijging of -daling over de onderzochte periode overeen met de beloftes. Het gemiddelde verschil sinds 1998 is 0.01%-punt nbi minder of 4% minder. Dit komt vooral door de formatie van 2002, toen het overheidssaldo in de update van de *MLT* sterk verslechterde en de formatiepartijen besloten tot extra ombuigingsmaatregelen die ten koste gingen van algemene koopkracht van huishoudens.

Grafiek 9.3: De koopkrachtwijziging voor Alle huishoudens die partijen afspreken in regeerakkoorden ten opzichte van hun gewogen gemiddelde in *KiK*'s 1998-2017.

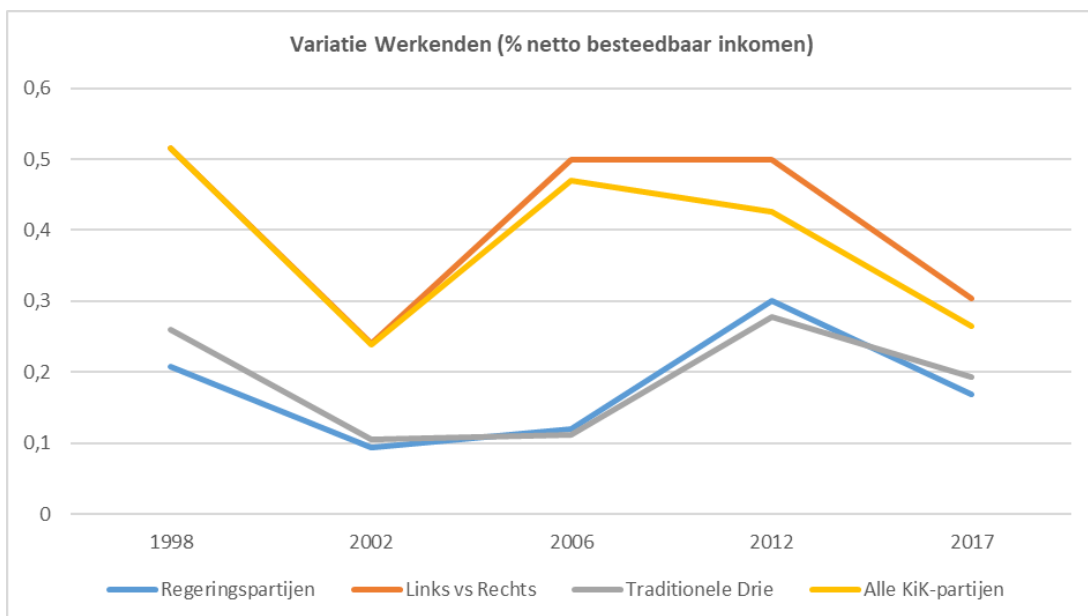
9.2 De koopkracht op basis van inkomstenbronnen

Binnen de koopkracht van Alle huishoudens onderscheidt het CPB meerdere groepen. Op basis van de bron van inkomsten voor huishoudens is de eerste groep de Werkenden (vaak werknemers of gezinnen met een werknemer als hoofdverdiener). Uit Grafiek 9.4 blijkt dat over de periode 1998-2017 alle partijen over het algemeen een koopkrachtstijging willen realiseren voor de werkende populatie. Vanuit de theorie van de politieke economie is dit begrijpelijk: Werkenden zijn immers een groot deel van het electoraat. De SP en GL blijken de hoogste koopkrachtstijgingen voor Werkenden te willen realiseren in de CPB-doorrekeningen van de verkiezingsprogramma's. Het impliceert dat de partijpolitieke kiezer hier een zekere mate van invloed heeft: het gaat ook om de verdeling van de beschikbare middelen tussen de factor Arbeid en de factor Kapitaal.

Grafiek 9.4: De koopkrachtwijziging voor Werkenden die partijen beloven in KiK's 1998-2017.

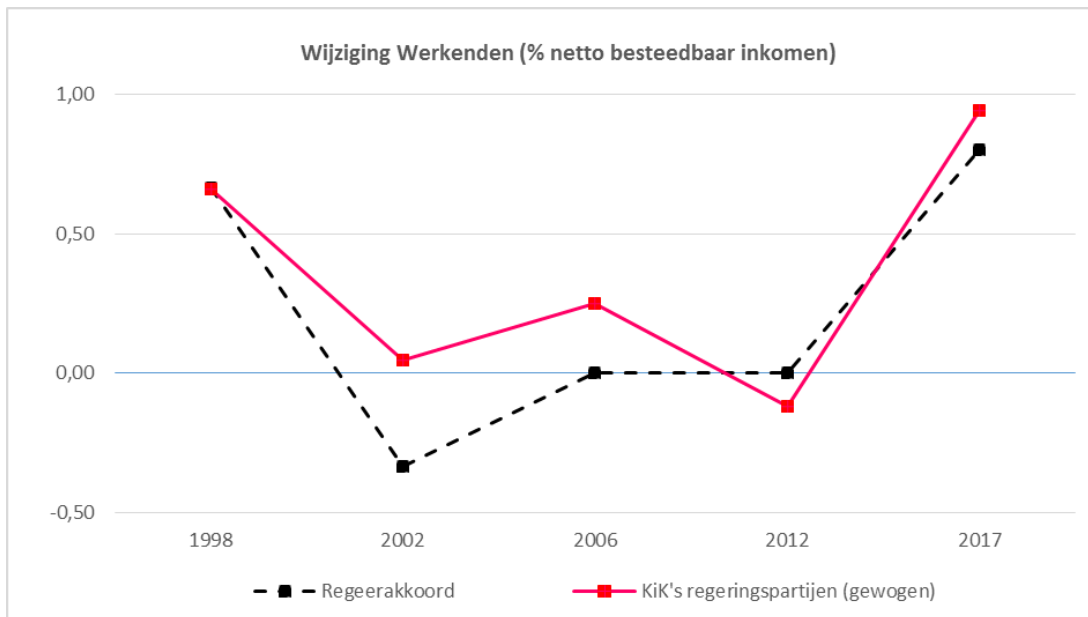
Grafiek 9.5 illustreert dat er geleidelijk convergentie van standpunten optreedt. Steeds meer partijen richten zich op de Werkenden, waardoor hun koopkrachtontwikkeling een minder ideologische discussie lijkt dan voorheen. Een belangrijke oorzaak ligt in de positionering van GL; het standpunt van deze groepering over de gewenste koopkracht van deze doelgroep raakte steeds meer in lijn met de standpunten van de overige partijen. De Grote Recessie lijkt hier geen rol te hebben gespeeld, want al sinds 2006 zijn de onderlinge verschillen tussen Alle KiK-partijen aan het verminderen. Over de periode 1998-2017 is sprake van convergentie in de politieke standpunten.

Grafiek 9.5: Gemiddelde afwijking van het groepsgemiddelde Werkenden van Regeringspartijen, Links versus Rechts, Traditionele Drie, en Alle KiK-partijen, 1998-2017 (0 = geen verschil).

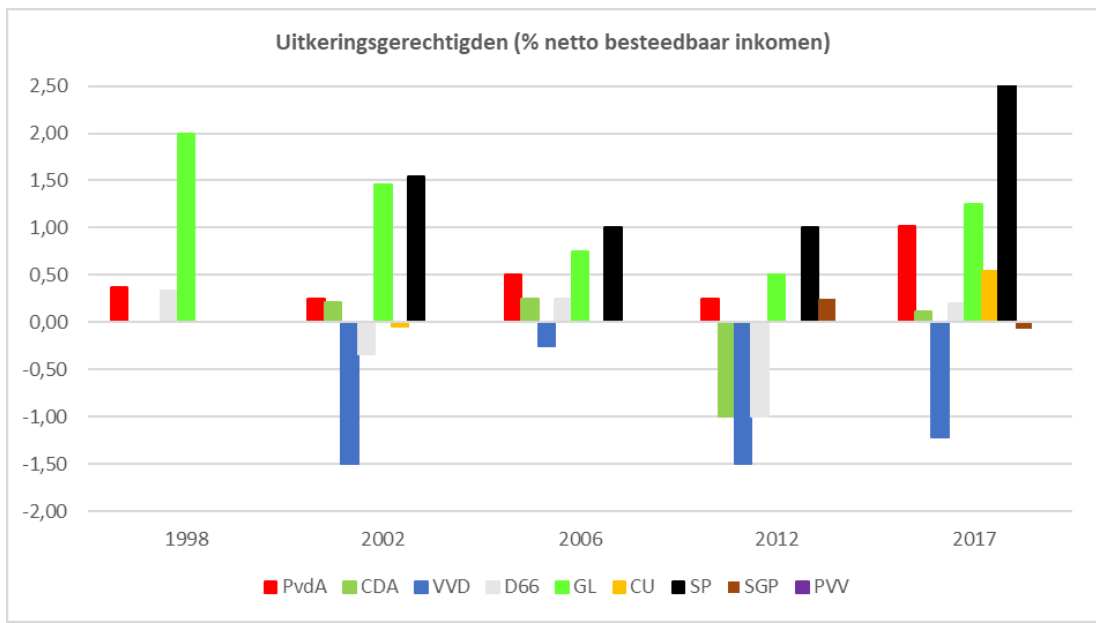
Zijn de beloftes die partijen maken in de doorrekening van hun verkiezingsprogramma's over de koopkracht van Werkenden een goede voorspeller voor de gemaakte keuzes in de formatie? Grafiek 9.6 laat zien dat de agenderingsfunctie aanzienlijk is. De correlatie tussen de regeerakkoorden en het

gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in *KiK* is hoog, namelijk $r = 0.91$. Over de tijd is er ten aanzien van het niveau wel een trend zichtbaar dat Werkenden minder nbi krijgen in de regeerakkoorden dan het gewogen gemiddelde. Het gemiddelde niveauverschil sinds 1998 is 0.13%-punt nbi minder of 36% minder. Terwijl de koopkrachtkeuzes in regeerakkoorden voor Alle huishoudens gemiddeld goed sporen met de CPB-doorrekeningen van de verkiezingsprogramma's, blijven de verbetering voor Werkenden enigszins achter. Dit duidt op een verdelingsvraagstuk binnen de koopkrachtkeuzes.

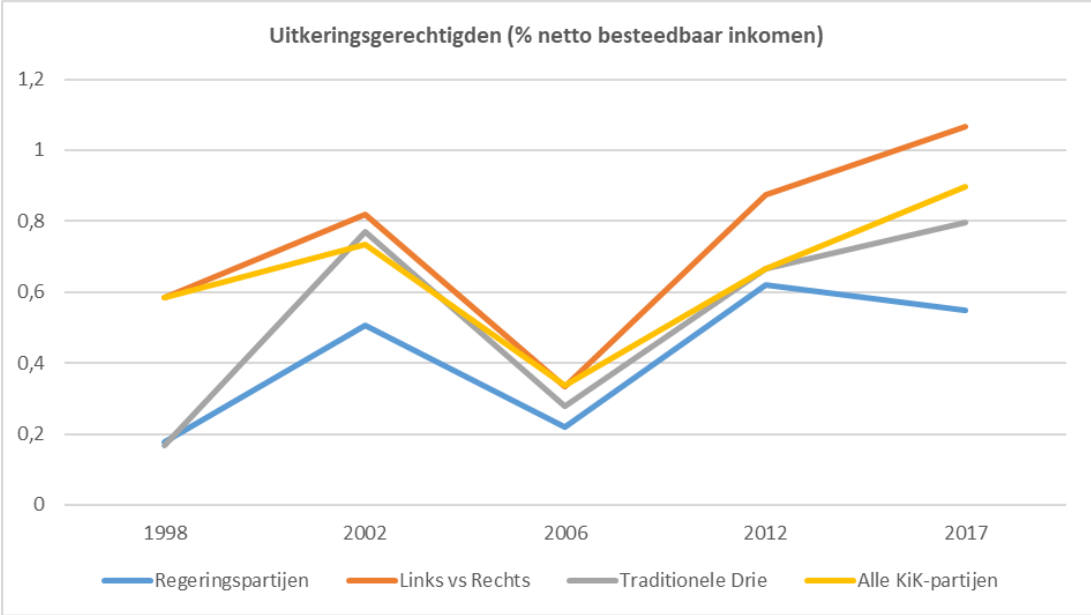
Grafiek 9.6: De koopkrachtwijziging voor Werkenden die partijen afspreken in regeerakkoorden ten opzichte van hun gewogen gemiddelde in *KiK*'s 1998-2017.

Uit Grafiek 9.7 blijkt dat de partijen over de periode 1998-2017 verschillend denken over de koopkracht voor Uitkeringsgerechtigden. Hier lijkt een ideologische dimensie mee te spelen. De SP, GL en PvdA stellen altijd voor om het nbi van deze groep (fors) te verhogen. Vooral de VVD, maar ook D66 en CDA willen de koopkracht voor deze doelgroep minder verhogen of verlagen. Enerzijds kunnen deze keuzes ingegeven zijn door de partijpolitieke kiezer. Anderzijds kunnen deze keuzes ook ingegeven zijn met het oog op de mediane kiezer: de groep Uitkeringsgerechtigden maakt een relatief klein deel van het electoraat uit, hun opkomst bij Kamerverkiezingen is lager en verlaging van de uitkeringen prikkelt om werk te aanvaarden en daarmee tot hogere structurele werkgelegenheid en economische groei (Centraal Planbureau, 2014). Het zou mede een verklaring zijn waarom de koopkrachtstijging die linkse partijen voorstellen voor Werkenden (Grafiek 9.4) toch vaak relatief hoger is dan die voor Uitkeringsgerechtigden.

Grafiek 9.7: De koopkrachtwijziging voor Uitkeringsgerechtigden die partijen beloven in KiK's 1998-2017.

Grafiek 9.8 illustreert dat de standpunten over de koopkracht van Uitkeringsgerechtigden tot en met 2006 convergeren, maar sinds de Grote Recessie sprake is van divergentie. Vooral tussen Links en Rechts: dit komt doordat de SP grotere uitkeringsverhogingen is gaan voorstellen en de VVD forsere uitkeringsverlagingen. Over de periode 1998-2017 is er divergentie in politieke standpunten.

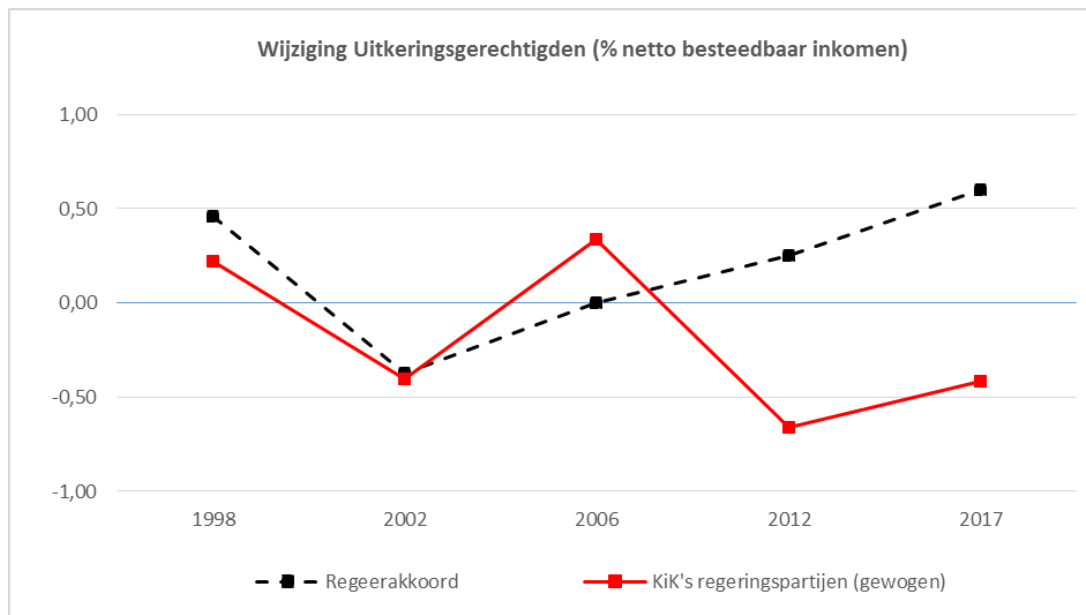

Grafiek 9.8: Gemiddelde afwijking van het groepsgemiddelde Uitkeringsgerechtigden van Regeringspartijen, Links versus Rechts, Traditionele Drie, en Alle KiK-partijen, 1998-2017 (0 = geen verschil).

Zijn de beloftes die partijen doen over de koopkrachtontwikkeling van Uitkeringsgerechtigden een goede voorspeller voor de gemaakte keuzes in de formatie? Nee. Grafiek 9.9 laat zien dat de agenderingsfunctie slecht is. De correlatie tussen de regeerakkoorden en het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in KiK is minimaal, namelijk $r = 0.02$. Over de tijd is er een trend zichtbaar dat Uitkeringsgerechtigden meer nbi krijgen in de regeerakkoorden dan de gewogen gemiddelden in KiK. Het gemiddelde niveaoverschil sinds 1998 is 0.37%-punt nbi meer of 201% meer. Dit impliceert

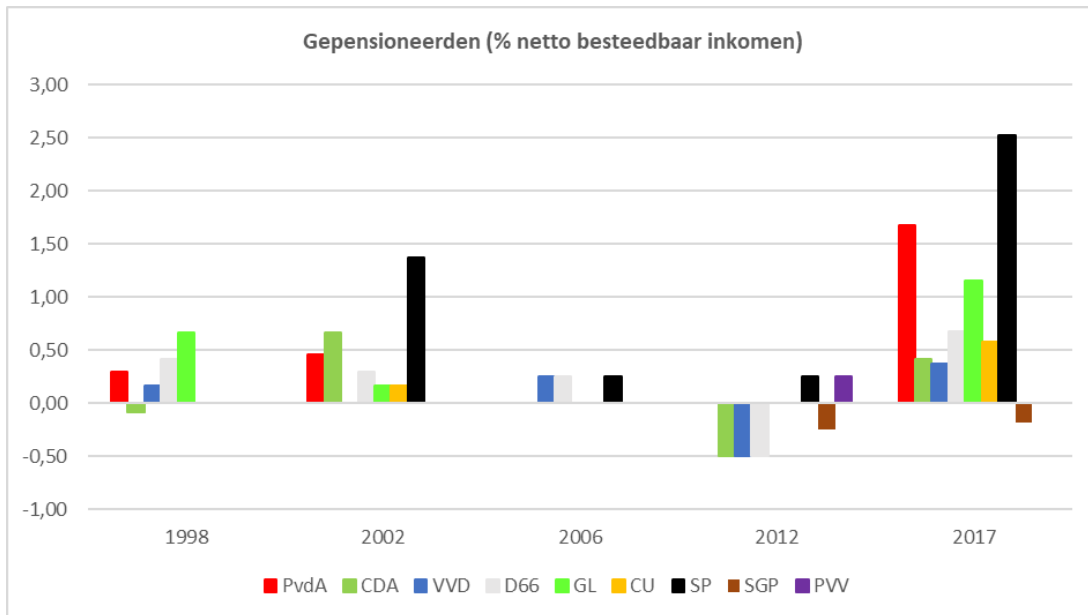

dat er een verdelingsvraagstuk speelt: Werkenden krijgen over de periode 1998-2017 gemiddeld minder dan het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in *KiK* en Uitkeringsgerechtigden krijgen meer. Twee politieke oorzaken kunnen hieraan ten grondslag liggen: voor formatiepartijen die geen uitkeringsverlaging in hun programma hadden staan is deze keuze onbespreekbaar of voor formatiepartijen blijkt het in het totaalbeeld van een regeerakkoord belangrijk een evenwichtige inkomensontwikkeling te kunnen presenteren, onafhankelijk van hun politieke voorkeuren.

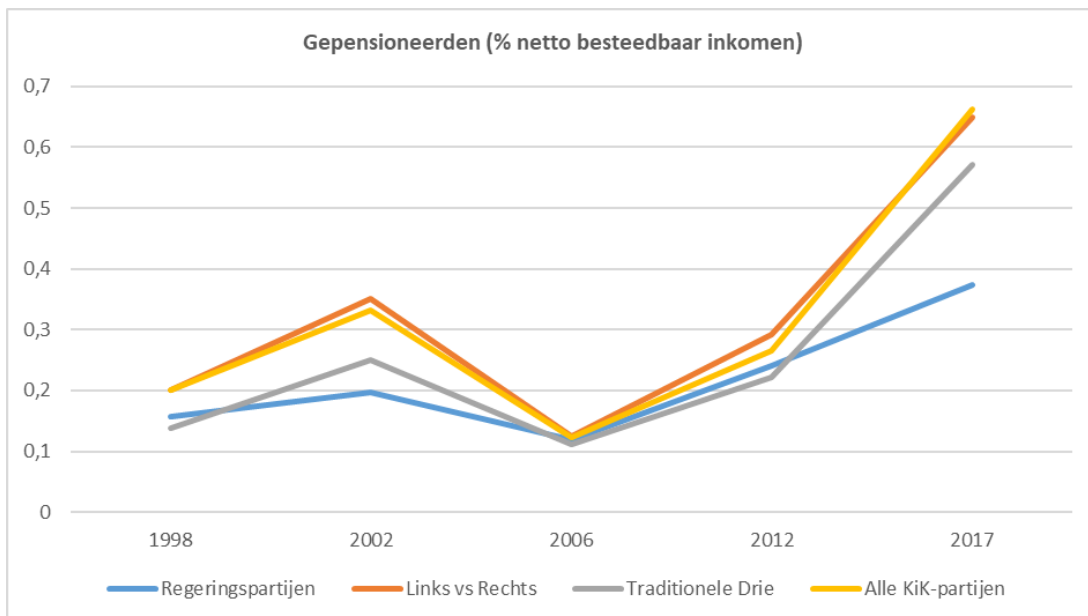
Grafiek 9.9: De koopkrachtwijziging voor Uitkeringsgerechtigden die partijen afspreken in regeerakkoorden ten opzichte van hun gewogen gemiddelde in *KiK*'s 1998-2017.

Uit Grafiek 9.10 blijkt dat veel partijen over de periode 1998-2017 de koopkracht van Gepensioneerden willen verbeteren in de CPB-doorrekeningen van de verkiezingsprogramma's. Deze uniforme partijkeuzes duiden op een electorale strategie gericht op het maximaliseren van het aantal stemmen van de mediane kiezer. Wel gaat het om minder sterke verhogingen van het nbi dan voor Werkenden en Uitkeringsgerechtigden. Dat kan ook een electorale strategie zijn, die is gericht op de mediane kiezer: koopkrachtverbetering voor Gepensioneerden legt een relatief groot beslag op de beschikbare budgettaire ruimte, maar levert relatief weinig op in termen van economische groei en werkgelegenheid wat voordelig zou zijn voor de medianen van alle andere kiezersgroepen. Opnieuw blijken ideologische verschillen of invloed van de partijpolitieke kiezer een rol te spelen. De SP en GL verhogen de koopkracht het vaakst en het sterkste, terwijl CDA en SGP meermaals een beperkte koopkrachtdaling voorstellen. Duidelijk is dat er in 2017 breed politiek draagvlak was voor koopkrachtverbetering voor Gepensioneerden, zeker in historisch perspectief. Het heeft er schijn van dat er een electorale overweging meespeelt: het aandeel gepensioneerden in het totale aantal Nederlandse stemgerechtigden steeg door de vergrijzing sterk en deze stijging zet door (Van Duin, 2009), terwijl nieuwkomer 50-Plus de gevestigde partijen concurrentie aandeed.

Grafiek 9.10: De koopkrachtwijziging voor Gepensioneerden die partijen beloven in KiK's 1998-2017.

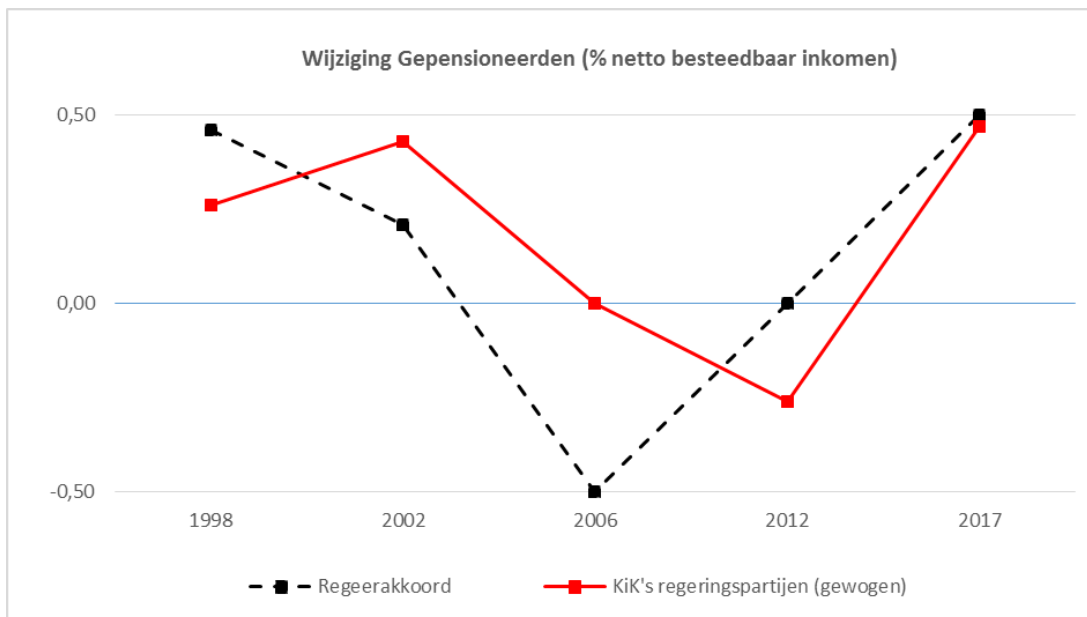
De analyse van de onderlinge verschillen duidt echter op het tegenovergestelde. Grafiek 9.11 illustreert een divergentie van standpunten betreffende de koopkracht van Gepensioneerden. Tot en met *KiK 2012* waren de verschillen gematigd en was sprake van convergentie. De intrede van de Grote Recessie en de vergrijzing zorgen in 2012 voor een kleine opleving van divergentie. Maar *KiK 2017* is echt een trendbreuk. Overigens komt dit vooral door de standpunten van SP en PvdA versus de SGP. Over de periode 1998-2017 divergeren de politieke standpunten.

Grafiek 9.11: Gemiddelde afwijking van het groepsgemiddelde Gepensioneerden van Regeringspartijen, Links versus Rechts, Traditionele Drie, en Alle KiK-partijen, 1998-2017 (0 = geen verschil).

Zijn de beloftes die partijen doen over de koopkracht van Gepensioneerden een goede voorspeller voor de gemaakte keuzes in de formatie? Grafiek 9.12 laat zien dat de agenderingsfunctie matig is. De correlatie tussen de regeerakkoorden en het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in *KiK*

is gematigd, namelijk $r = 0.65$. Er is geen duidelijke trend zichtbaar. Het gemiddelde niveauverschil sinds 1998 is 0.05%-punt nbi minder of 26% minder, vooral veroorzaakt door een uitschieter in 2006.

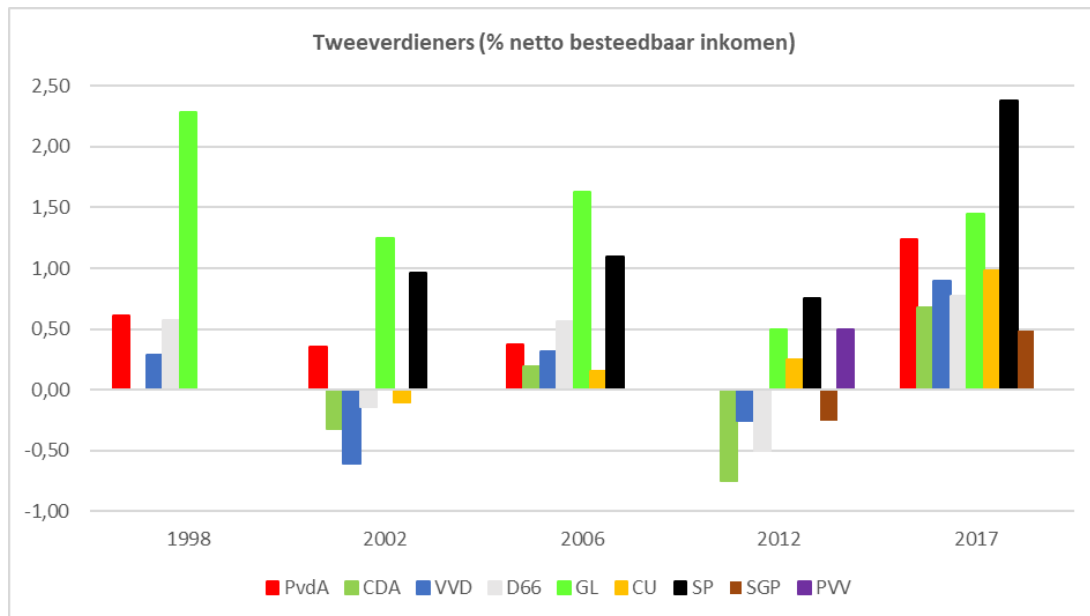
Grafiek 9.12: De koopkrachtwijziging voor Gepensioneerden die partijen afspreken in regeerakkoorden ten opzichte van hun gewogen gemiddelde in KiK's 1998-2017.

Samenvattend blijkt over de periode 1998-2017 in regeerakkoorden gemiddeld sprake te zijn van een herverdelingskeuze ten opzichte van de gewogen gemiddelden van regeringspartijen in KiK: de afspraken leiden tot meer nbi voor Uitkeringsgerechtigden en tot minder nbi voor Werkenden en Gepensioneerden. Dit spoort met de conclusie uit hoofdstuk 7 dat minder op de uitgaven aan Sociale Zekerheid bezuinigd wordt, want dit lijkt in het voordeel te zijn van Uitkeringsgerechtigden. De conclusie sluit ook aan bij een resultaat uit hoofdstuk 8, te weten dat minder lastenverlichting gerealiseerd wordt op Arbeid en Inkomen en voor Huishoudens, want dit lijkt in het nadeel te zijn van Werkenden en Gepensioneerden. Deze keuzes zijn verklaarbaar vanuit de theorie van de politieke economie. Het is begrijpelijk dat partijen voor verkiezingen bepaalde keuzes in de campagne maken om het aantal stemmen te maximaliseren – bijvoorbeeld de belofte tot lastenverlichting, meer koopkracht en meer werkgelegenheid – en na verkiezingen in de formatie andere keuzes maken voor de uitvoering om het stemmenverlies te minimaliseren – minder uitgavenbeperkingen uitgeruild tegen minder lastenverlichtingen. Want uitkeringsverlagingen kunnen electoraal verlies opleveren, aangezien ze de betrokken kiezers individueel en zichtbaar in hun portemonnee raken. Het niet doorvoeren van lastenverlichtingen kan aantrekkelijker zijn, omdat het netto besteedbaar inkomen van veel kiezers dan hetzelfde blijft als voorheen en kiezers zo geen individueel en zichtbaar verlies ervaren. Zelfs het doorvoeren van een beperkte lastenverzwaring zou minder electorale schade kunnen opleveren doordat kiezers meer generiek – de last wordt gedeeld – en meer verborgen – via loonheffing – financieel worden geraakt dan door uitkeringsverlagingen.

9.3 De koopkracht op basis van huishoudenssamenstellingen

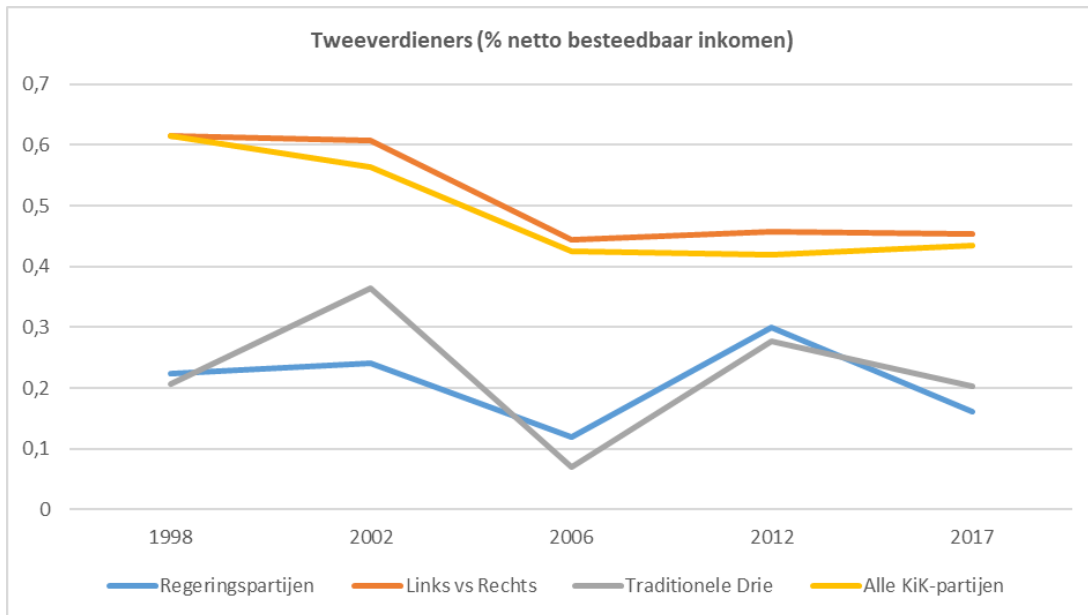
Uit Grafiek 9.13 blijkt dat veel partijen over de periode 1998-2017 in de CPB-doorrekeningen van de verkiezingsprogramma's de koopkracht van Tweeverdieners willen verbeteren. Deze uniforme

partijkeuzes impliceren eenzelfde electorale strategie. Vanuit het oogpunt van de centrale positie van de mediane kiezer is dit begrijpelijk. Tweeverdieners zijn immers een groot deel van het electoraat. Wel zijn er ideologische verschillen die duiden op invloed van de partijpolitieke kiezer. Het valt op dat SP en GL de koopkracht het sterkst verhogen en dat VVD, CDA en D66 soms een daling van het nbi voorstellen. Maar opmerkelijk zijn de keuzes van de confessionele partijen: CDA, SGP en CU stellen geregeld een daling of in ieder geval een minimale verhoging van de koopkracht van Tweeverdieners voor. Hier speelt de religieuze overtuiging van deze partijen mee: de Alleenverdiener, de kostwinner met zijn gezin, geniet sympathie van hun achterban.

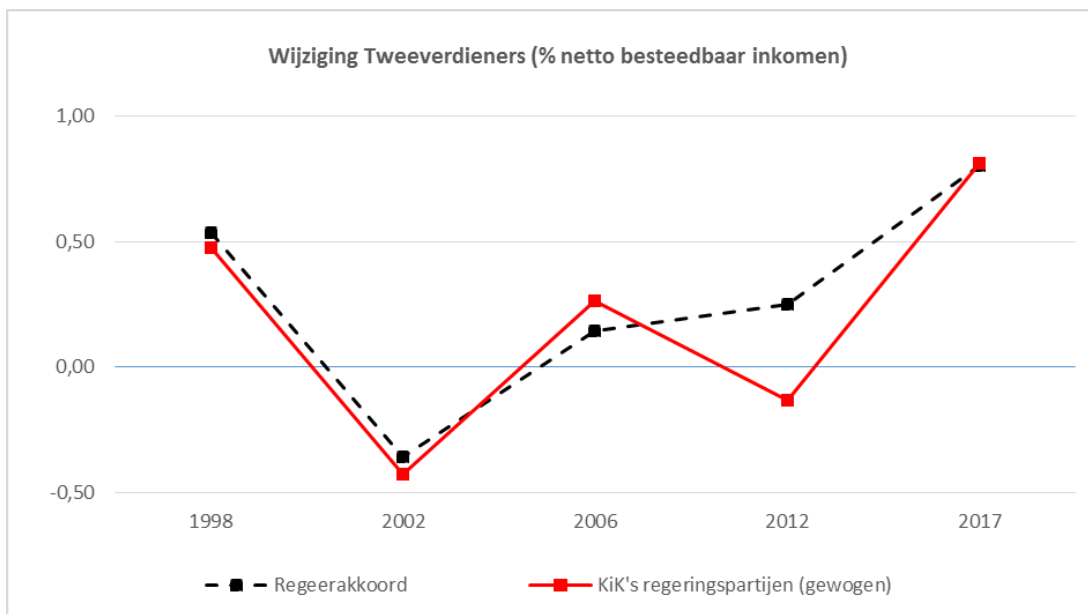
Grafiek 9.13: De koopkrachtwijziging voor Tweeverdieners die partijen beloven in KiK's 1998-2017.

Grafiek 9.14 illustreert dat het verschil in politieke standpunten betreffende Tweeverdieners over de tijd behoorlijk stabiel is. Recent lijkt sprake te zijn van een trend naar convergentie. De verschillen tussen Alle KiK-partijen en tussen Links vs Rechts nemen af. De Grote Recessie of toenemende vergrijzing spelen geen rol. Over de periode 1998-2017 is sprake van convergentie in politieke standpunten.

Grafiek 9.14: Gemiddelde afwijking van het groepsgemiddelde Tweeverdieners van Regeringspartijen, Links versus Rechts, Traditionele Drie, en Alle KiK-partijen, 1998-2017 (0 = geen verschil).

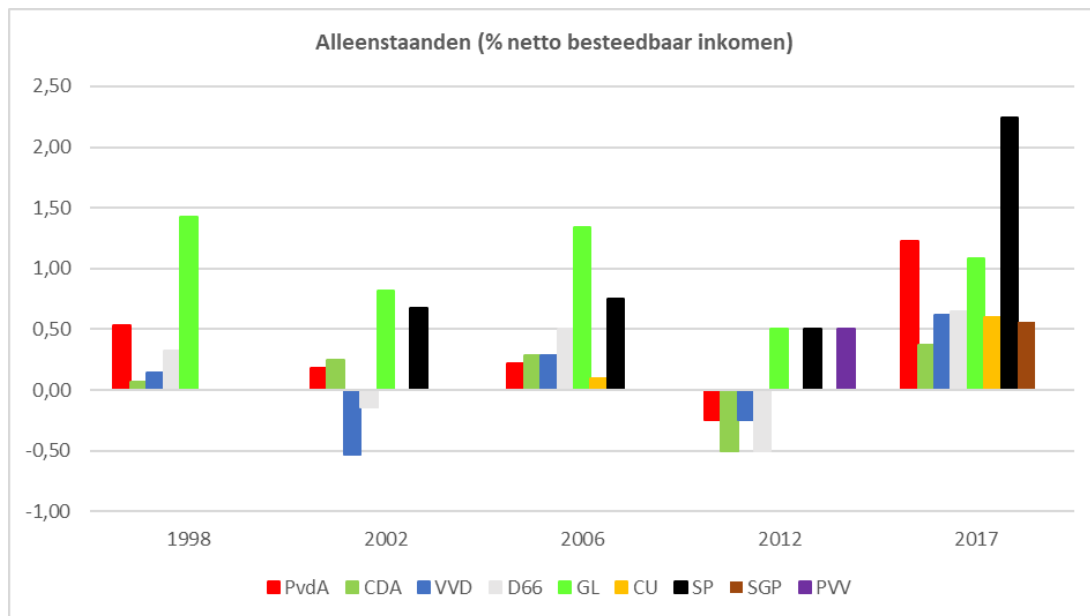
Weten partijen hun beloften waar te maken? Is de doorrekening van hun verkiezingsprogramma's voor wat betreft de koopkracht van Tweeverdieners een goede voorspeller voor keuzes die bij de formatie worden gemaakt? Grafiek 9.15 laat zien dat de agenderingsfunctie hoog is. De correlatie tussen de regeerakkoorden en het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in KiK is $r = 0.92$. Het gemiddelde niveauverschil sinds 1998 is 0.07%-punt nbi meer of 37% meer. Dit positieve niveauverschil wordt vooral veroorzaakt door de formatie van 2012, maar blijkt structureel, met als enige uitzondering 2006. Er lijkt een lichte voorkeur voor de Tweeverdieners.

Grafiek 9.15: De koopkrachtwijziging voor Tweeverdieners die partijen afspreken in regeerakkoorden ten opzichte van hun gewogen gemiddelde in KiK's 1998-2017.

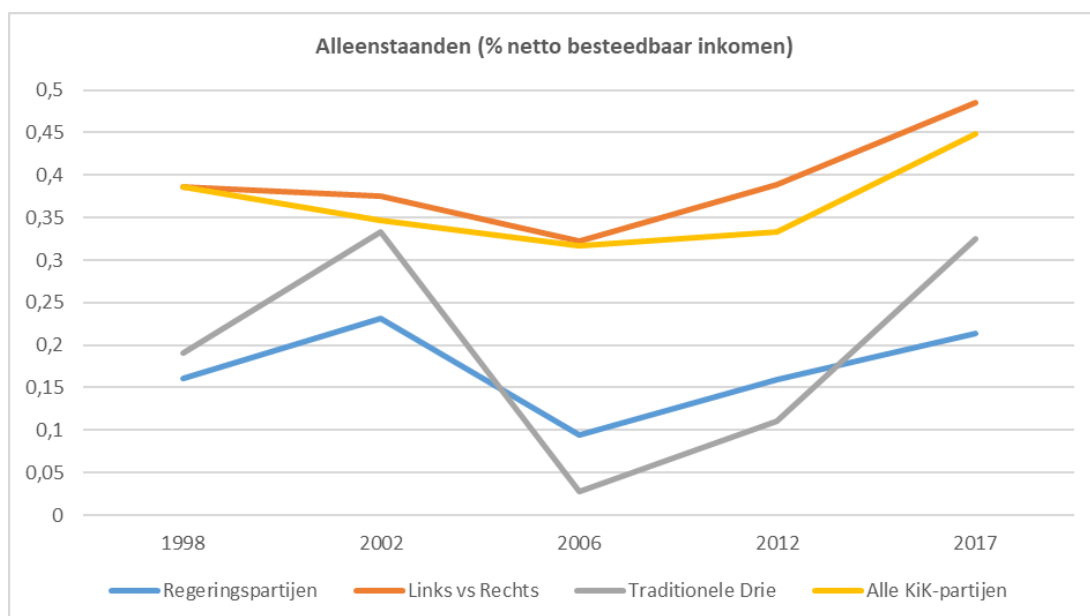
Uit Grafiek 9.16 blijkt dat veel partijen over de periode 1998-2017 in de CPB-doorrekeningen van de verkiezingsprogramma's de koopkracht van Alleenstaanden willen verbeteren. Deze uniforme

partijkeuzes duiden op een electorale strategie. Vanuit het oogpunt van de mediane kiezer uit de theorie van de politieke economie is dit begrijpelijk. Alleenstaanden zijn een groot deel van het electoraat. Wel zijn er ideologische verschillen, die duiden op invloed van de eigen achterban (de partijpolitieke kiezer). Het valt opnieuw op dat SP en GL de koopkracht het sterkst verhogen voor deze huishoudenssamenstelling en dat VVD en D66 soms een daling van het nbi voorstellen.

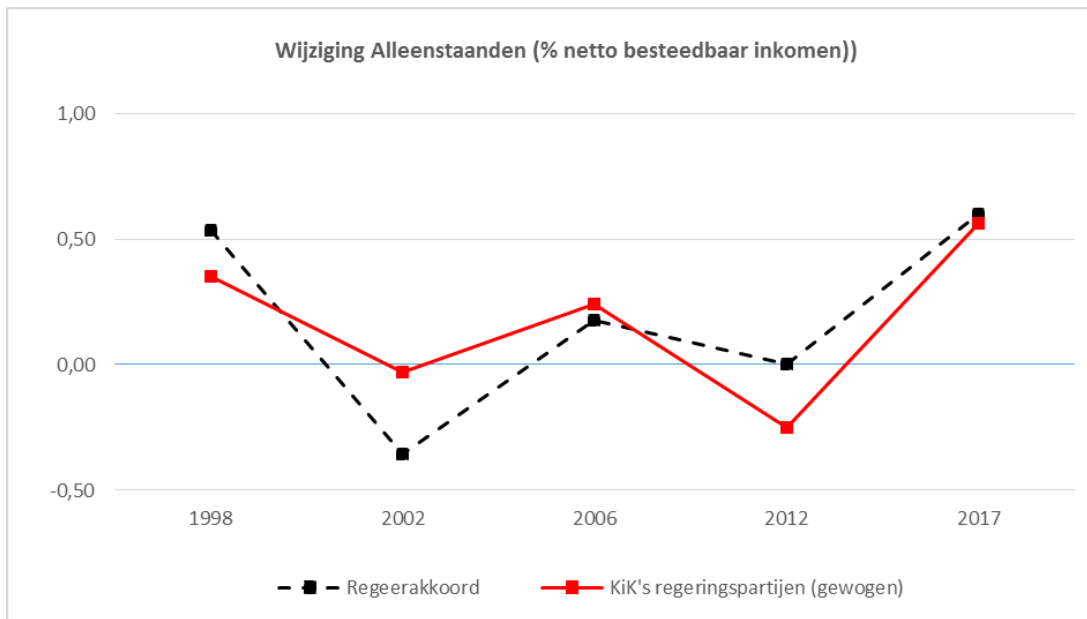
Grafiek 9.16: De koopkrachtwijziging voor Alleenstaanden die partijen beloven in KiK's 1998-2017.

Grafiek 9.17 illustreert dat het onderlinge verschil in politieke standpunten ten aanzien van Alleenstaanden over de tijd behoorlijk stabiel is, hoewel er sprake is van een beperkte divergentie na het begin van de Grote Recessie, die verder versterkt wordt in *KiK 2017*. Het laatste wordt vooral veroorzaakt door de opstelling van de SP en de PvdA, waardoor het verschil binnen Alle *KiK*-partijen, Links versus Rechts, Traditionele Drie en Regeringspartijen stijgt. Over de periode 1998-2017 is er een lichte divergentie in politieke standpunten.

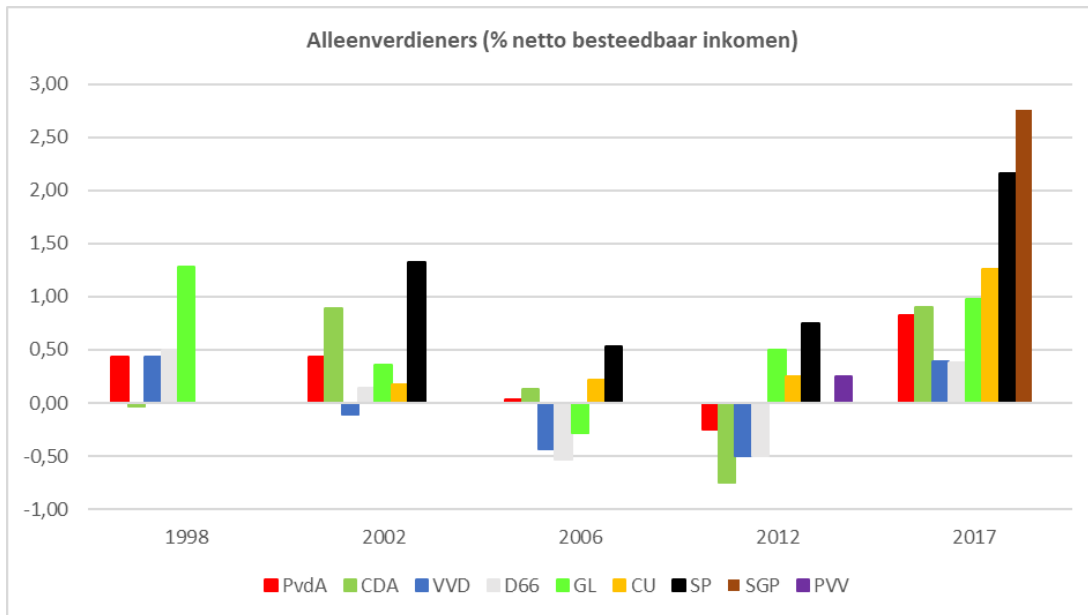
Grafiek 9.17: Gemiddelde afwijking van het groepsgemiddelde Alleenstaanden van Regeringspartijen, Links versus Rechts, Traditionele Drie, en Alle KiK-partijen, 1998-2017 (0 = geen verschil).

Maken partijen hun beloften waar? Is de doorrekening van hun verkiezingsprogramma's over de koopkracht van Alleenstaanden een goede voorspeller voor de bij de formatie gemaakte keuzes? Grafiek 9.18 laat zien dat de agenderingsfunctie behoorlijk is. De correlatie tussen de regeerakkoorden en het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in KiK is goed, namelijk $r = 0.82$. Het gemiddelde niveauverschil sinds 1998 is 0.02%-punt nbi meer of 10% meer.

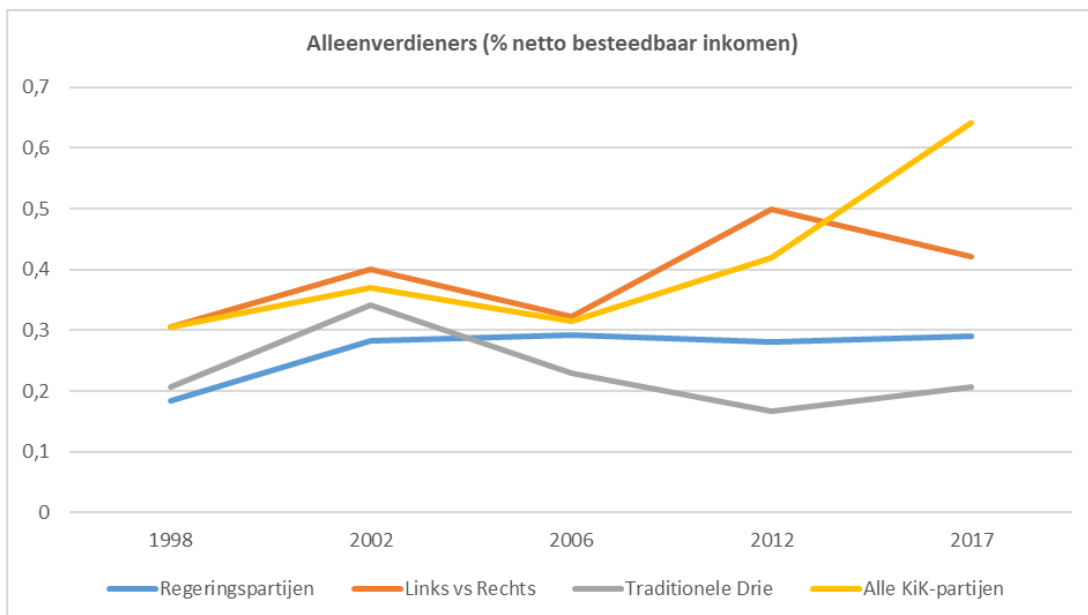
Grafiek 9.18: De koopkrachtwijziging voor Alleenstaanden die partijen afspreken in regeerakkoorden ten opzichte van hun gewogen gemiddelde in KiK's 1998-2017.

Uit Grafiek 9.19 blijkt dat de meerderheid van de partijen over de periode 1998-2017 de koopkracht van Alleenverdieners wil verbeteren in de CPB-doorrekeningen van de verkiezingsprogramma's. Deze uniforme partijkeuzes duiden op een electorale strategie om het aantal stemmen van de mediane kiezer te maximaliseren. Er zijn wel duidelijk ideologische verschillen. Het valt op dat SP, maar zeker CU en SGP, de koopkracht het sterkst verhogen. Daarnaast worden koopkrachtdalingen vaak voorgesteld door VVD, D66, maar ook door GL en PvdA. Dit komt doordat de Alleenverdiener historisch de achterban is van de confessionele partijen en niet van de seculiere partijen. Een omgekeerd patroon was zichtbaar bij Tweeverdieners, waar seculiere partijen een voordeliger koopkrachtbeeld voorstellen dan confessionele partijen (Grafiek 9.13). Partijen richten zich hier op hun ideologische achterban om – volgens de theorie van de politieke economie – bij de volgende verkiezingen het aantal stemmen van de partijpolitieke kiezer te kunnen maximaliseren.

Grafiek 9.19: De koopkrachtwijziging voor Alleenverdieners die partijen beloven in KiK's 1998-2017.

Grafiek 9.20 illustreert dat het verschil in standpunten ten aanzien van Alleenverdieners over de tijd behoorlijk stabiel is, hoewel er sprake is van divergentie na het uitbreken van de Grote Recessie, die verder versterkt wordt in 2017. Dat laatste wordt vooral veroorzaakt door de opstelling van SGP, SP en CU, waardoor het onderlinge verschil binnen Alle KiK-partijen stijgt. Het afnemende verschil tussen Links versus Rechts impliceert dat meningsverschillen tussen confessionele en seculiere partijen de spreiding veroorzaken. Over de gehele periode 1998-2017 is sprake van divergentie.

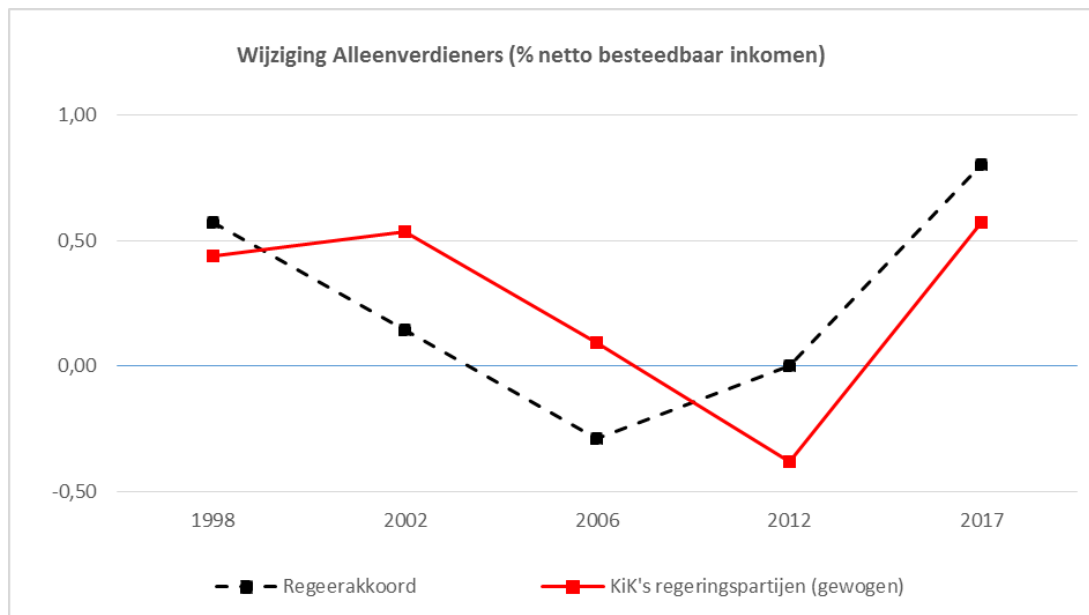

Grafiek 9.20: Gemiddelde afwijking van het groepsgemiddelde Alleenverdieners van Regeringspartijen, Links versus Rechts, Traditionele Drie, en Alle KiK-partijen, 1998-2017 (0 = geen verschil).

Zijn beloftes die partijen doen in de doorrekening van hun verkiezingsprogramma's over de koopkracht van Alleenverdieners een goede voorspeller voor de gemaakte keuzes bij de formatie? Grafiek 9.21 laat zien dat de agenderingsfunctie matig is. De correlatie tussen de regeerakkoorden en

het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in *KiK* is namelijk $r = 0.64$. Het gemiddelde niveauverschil sinds 1998 is 0.01%-punt nbi minder of 3% minder.

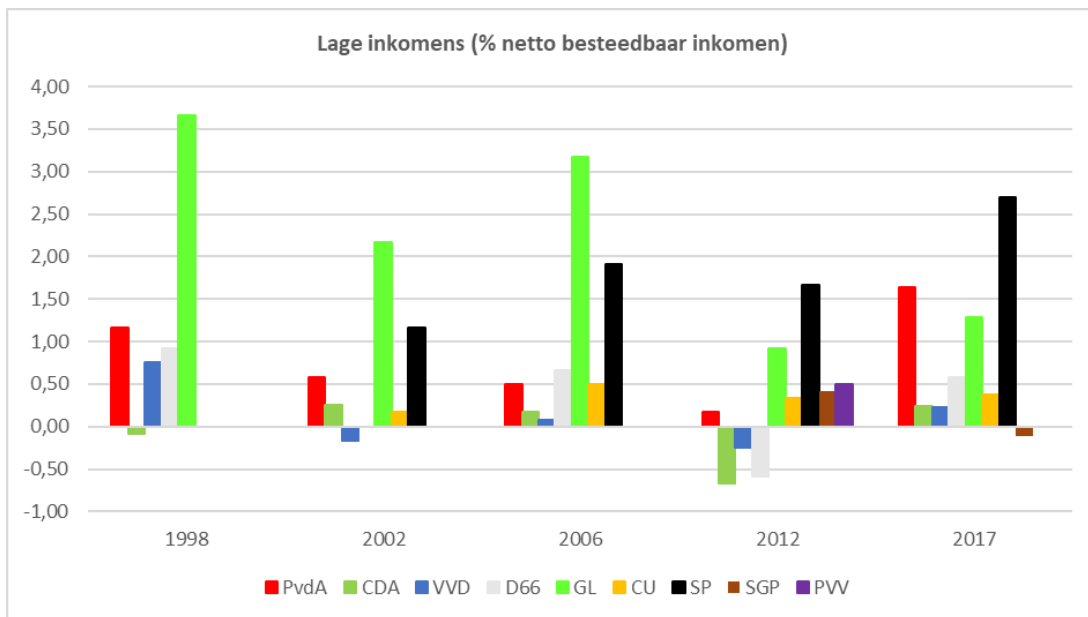

Grafiek 9.21: De koopkrachtwijziging voor Alleenverdieners die partijen afspreken in regeerakkoorden ten opzichte van hun gewogen gemiddelde in *KiK*'s 1998-2017.

Samenvattend blijkt over de periode 1998-2017 zeer beperkt sprake te zijn van een herverdelingskeuze in de regeerakkoorden, indien afgezet tegen het gewogen gemiddelde van regeringspartijen in *KiK*: de afspraken leiden tot meer nbi voor Tweeverdieners. Een verklaring zou kunnen liggen in de opzet van formatiepartijen om het aantal uren arbeidsdeelname van de minstverdienende partner te verhogen, aangezien Tweeverdieners in Nederland niet vaak allebei fulltime werken, zeker als er kinderen in het huishouden zijn. Vanuit doelmatigheidsperspectief leveren deze prikkels het meeste extra werkgelegenheid op. Het is lastiger om het aantal arbeidsuren – de intensieve marge – van een Alleenstaande of een Alleenverdiener te verhogen, aangezien deze groepen vaak al veel uren werken (Centraal Planbureau, 2014).

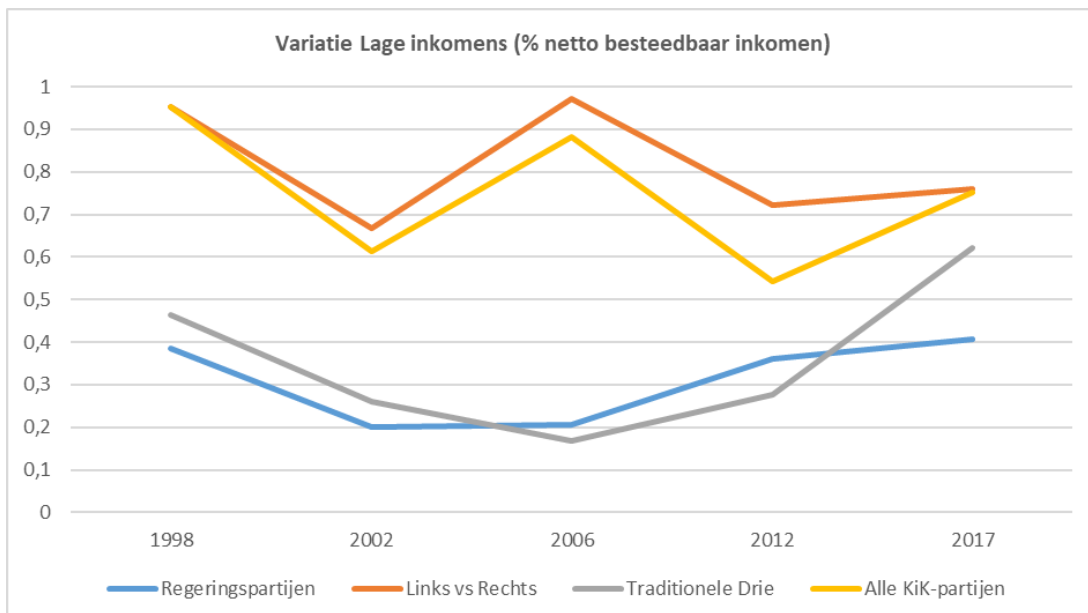
9.4 De koopkracht op basis van inkomenscategorieën

Uit Grafiek 9.22 blijkt dat vrijwel alle partijen over de periode 1998-2017 de koopkracht van de Lage Inkomens willen verbeteren in de CPB-doorrekeningen van de verkiezingsprogramma's. Deze uniforme partijkeuzes duiden op een electorale strategie. Vanuit het oogpunt van de theorie van de politieke economie is dit begrijpelijk: lage Inkomens blijven een aanzienlijk deel van het electoraat. Daarbij zijn er ideologische verschillen of de invloed van de partijpolitieke kiezer. Het valt op dat SP, GL en PvdA de koopkracht voor deze inkomenscategorie duidelijk het sterkst verhogen en dat VVD, CDA en D66 dit het minst doen of de koopkracht voor de Lage Inkomens in crisistijd verlagen. Deze verdeling tussen partijen komt overeen met de Links-Rechts dimensie.

Grafiek 9.22: De koopkrachtwijziging voor Lage Inkomens die partijen beloven in KiK's 1998-2017.

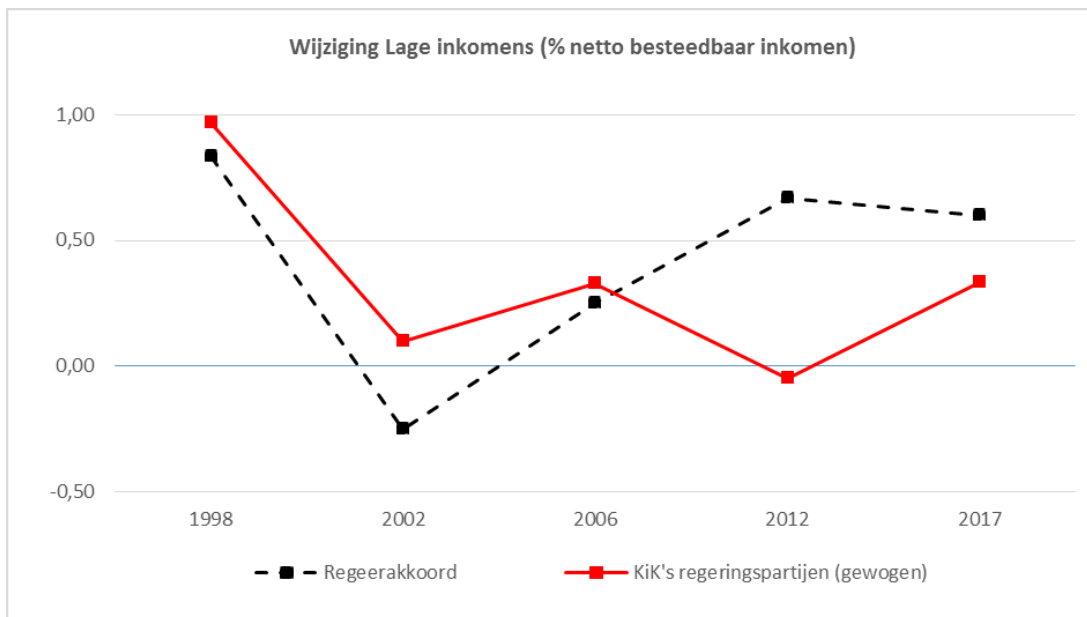
Grafiek 9.23 illustreert dat het verschil in politieke standpunten ten aanzien van Lage Inkomens over de tijd op de dimensie Links versus Rechts iets afneemt. De oorzaak lijkt dat GL in 2012 en 2017 een kleinere koopkrachtstijging voor de Lage Inkomens voorstelde dan bij voorgaande Tweede Kamerverkiezingen. Verder divergeren de standpunten van Regeringspartijen en de Traditionele Drie in KiK 2017, vooral door het veranderende standpunt van de PvdA, die fors meer koopkrachtstijging voor deze inkomensgroep voorstelt dan in eerdere campagnes. Over de periode 1998-2017 convergeren de politieke standpunten in lichte mate.

Grafiek 9.23: Gemiddelde afwijking van het groepsgemiddelde Lage Inkomens van Regeringspartijen, Links versus Rechts, Traditionele Drie, en Alle KiK-partijen, 1998-2017 (0 = geen verschil).

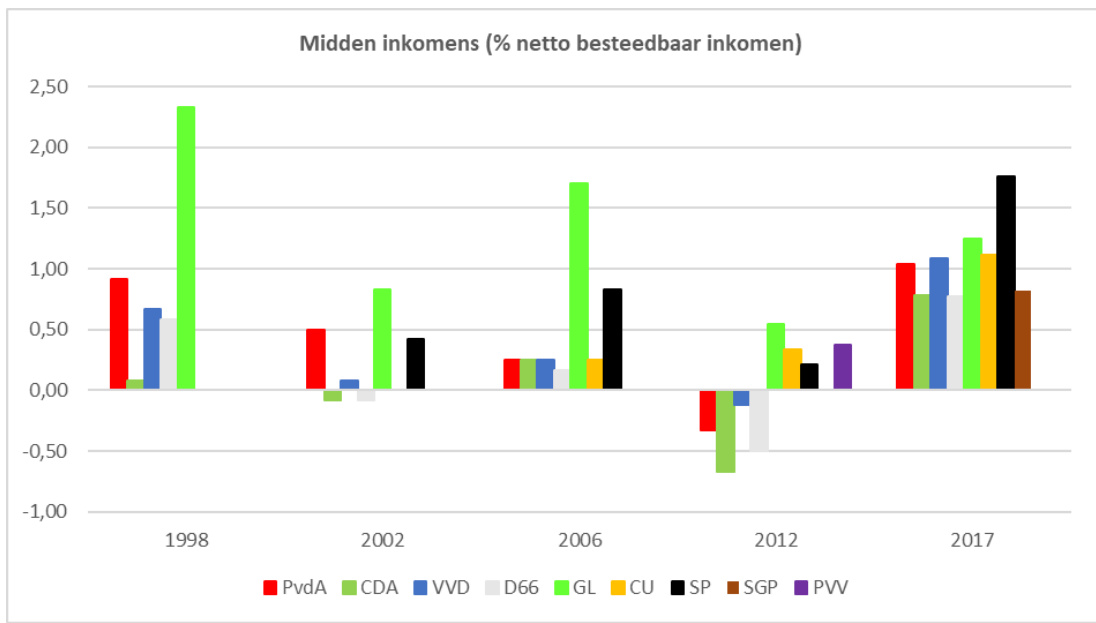
Zijn de beloftes die partijen maken in de doorrekening van hun verkiezingsprogramma's over de koopkracht van Lage Inkomens een goede voorspeller voor de gemaakte keuzes tijdens de formatie? Grafiek 9.24 laat zien dat de agenderingsfunctie matig is. De correlatie tussen de regeerakkoorden en

het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in *KiK* is laag, namelijk $r = 0.48$. Opvallend is het gemiddelde niveauverschil sinds 1998: 0.08%-punt nbi meer of 25% meer.

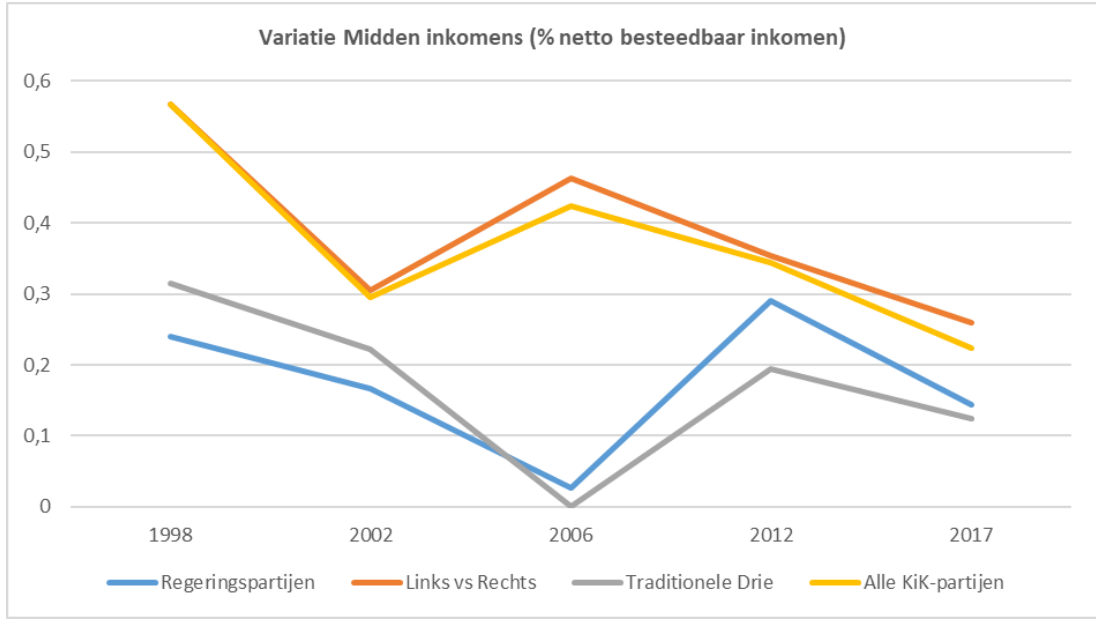
Grafiek 9.24: De koopkrachtwijziging voor Lage Inkomens die partijen afspreken in regeerakkoorden ten opzichte van hun gewogen gemiddelde in *KiK*'s 1998-2017.

Uit Grafiek 9.25 blijkt dat vrijwel alle partijen over de periode 1998-2017 de koopkracht van de Midden Inkomens willen verbeteren in de CPB-doorrekeningen van de verkiezingsprogramma's. Deze uniforme partijkeuzes duiden op een vergelijkbare electorale strategie. Vanuit het oogpunt van de mediane kiezer uit de theorie van de politieke economie is dit begrijpelijk. De Midden Inkomens zijn het grootste deel van het electoraat. Wel zijn er duidelijke ideologische verschillen (invloed van de partijpolitieke kiezer). Het valt op dat GL en SP de koopkracht voor deze inkomenscategorie het sterkst verhogen en dat het CDA en D66 dit het minste doen. Maar de onderlinge politieke verschillen lijken sterk af te nemen in de laatste twee decennia, en bij Tweede Kamerverkiezingen van 2017 zaten partijen dicht bij elkaar.

Grafiek 9.25: De koopkrachtwijziging voor Midden Inkomens die partijen beloven in KiK's 1998-2017.

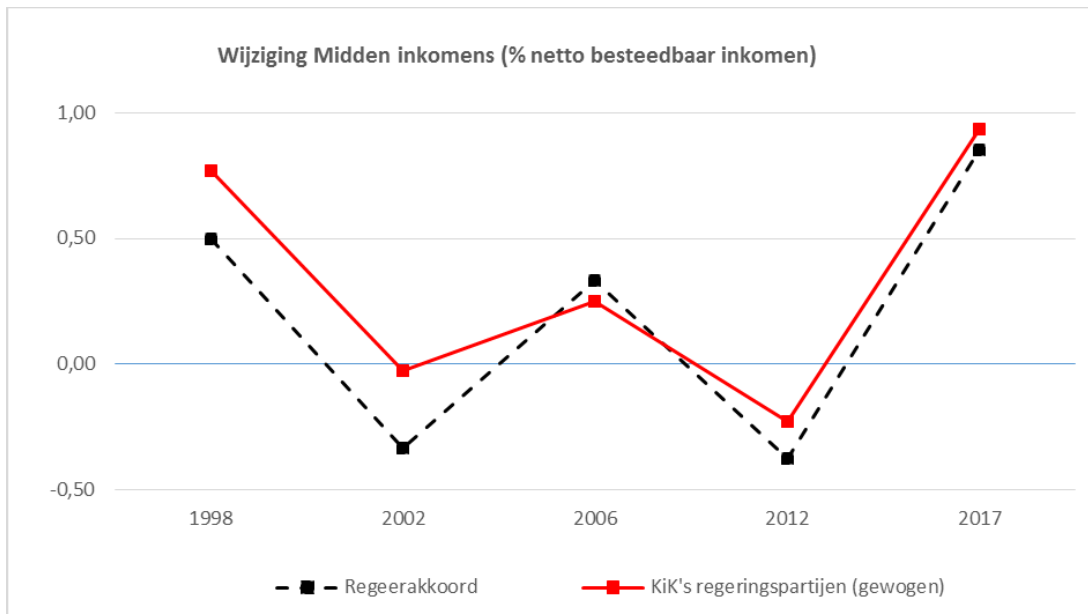
Grafiek 9.26 bevestigt het beeld dat het onderlinge verschil in de politieke standpunten betreffende Midden Inkomens afneemt over de tijd. Er is duidelijk sprake van een trend van convergentie, vooral onder Alle KiK-partijen en tussen Links en Rechts. Alleen KiK 2006 was een uitzondering, door de partijkeuzes van GL. Maar blijkbaar richten partijen zich steeds meer op de koopkrachtpositie van de middengroepen. Over de periode 1998-2017 was er een convergentie in politieke standpunten.

Grafiek 9.26: Gemiddelde afwijking van het groepsgemiddelde Midden Inkomens van Regeringspartijen, Links versus Rechts, Traditionele Drie, en Alle KiK-partijen, 1998-2017 (0 = geen verschil).

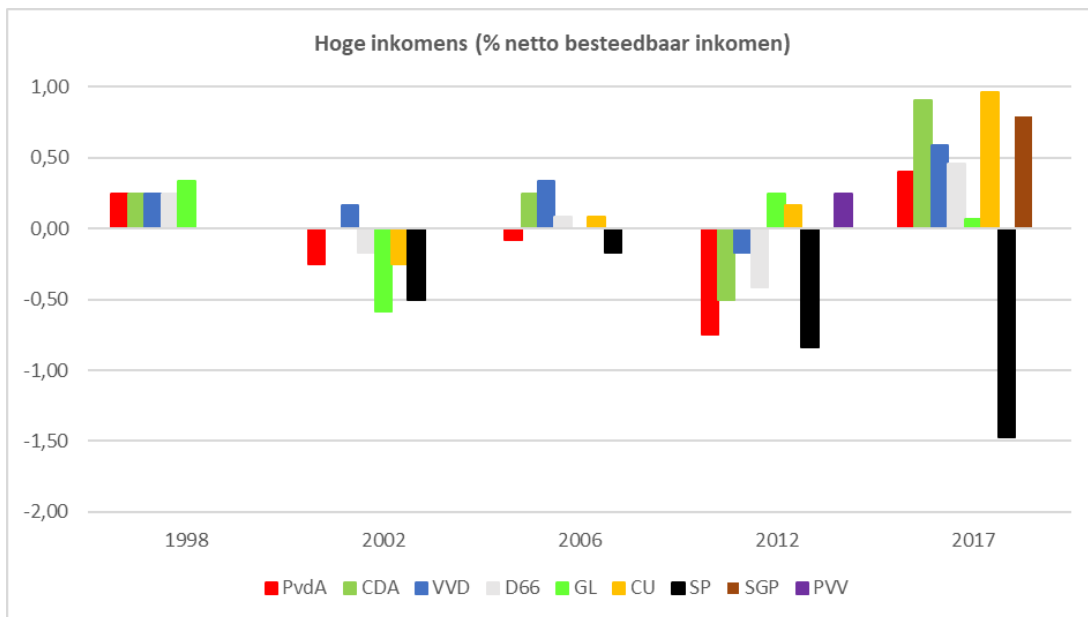
Zijn de beloftes die partijen maken in de doorrekening van hun verkiezingsprogramma's over de koopkracht van Lage Inkomens een goede voorspeller van de gemaakte keuzes in de formatie? Grafiek 9.27 laat zien dat de agenderingsfunctie goed is. De correlatie tussen de regeerakkoorden en het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in KiK is hoog, namelijk $r = 0.96$. Opvallend is echter dat de koopkrachteffecten in het regeerakkoord vaak lager uitkomen dan is voorgesteld in de

verkiezingsprogramma's. Het gemiddelde niveauverschil sinds 1998 is 0.15%-punt nbi minder of 43% minder. Opnieuw lijkt er sprake van een verdelingsvraagstuk tussen groepen in de formatie: Midden Inkomens krijgen over het algemeen minder dan het gewogen gemiddelde van regeringspartijen in *KiK*, terwijl Lage Inkomens vaak juist meer nbi ontvangen.

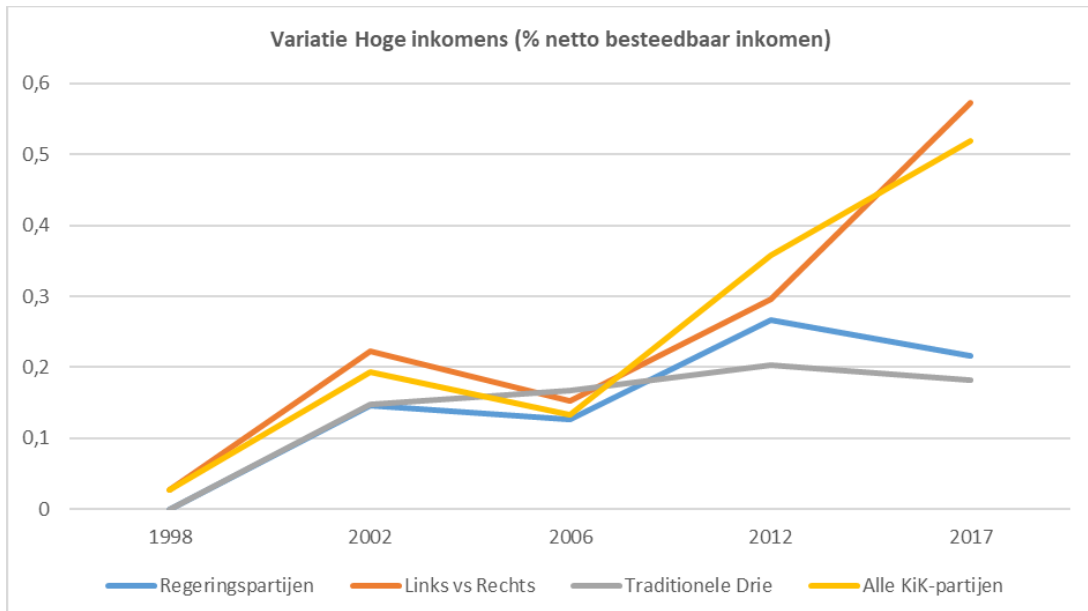
Grafiek 9.27: De koopkrachtwijziging voor Midden Inkomens die partijen afspreken in regeerakkoorden ten opzichte van hun gewogen gemiddelde in *KiK*'s 1998-2017.

Grafiek 9.28 illustreert dat partijen over de periode 1998-2017 verdeeld zijn over de gewenste koopkrachtontwikkeling van de Hoge Inkomens in de CPB-doorrekeningen van de verkiezingsprogramma's. Er is geen eenduidige wens tot verhoging van het nbi of verlaging van het nbi. Dit duidt op ideologische verschillen of invloed van de partijpolitieke kiezer. Wel zijn de positieve en de negatieve percentages minder hoog dan de percentages bij de Lage Inkomens en Hoge Inkomens. Duidelijk is dat de VVD en CDA vaak een koopkrachtstijging voor deze inkomensgroep willen, met uitzondering van de Tweede Kamerverkiezingen van 2012. Verder stelt de SP duidelijk het vaakst en het meest vergaand een daling van het nbi van de Hoge Inkomens voor. Dat komt overeen met de Links-Rechts verdeling.

Grafiek 9.28: De koopkrachtwijziging voor Hoge Inkomens die partijen beloven in KiK's 1998-2017.

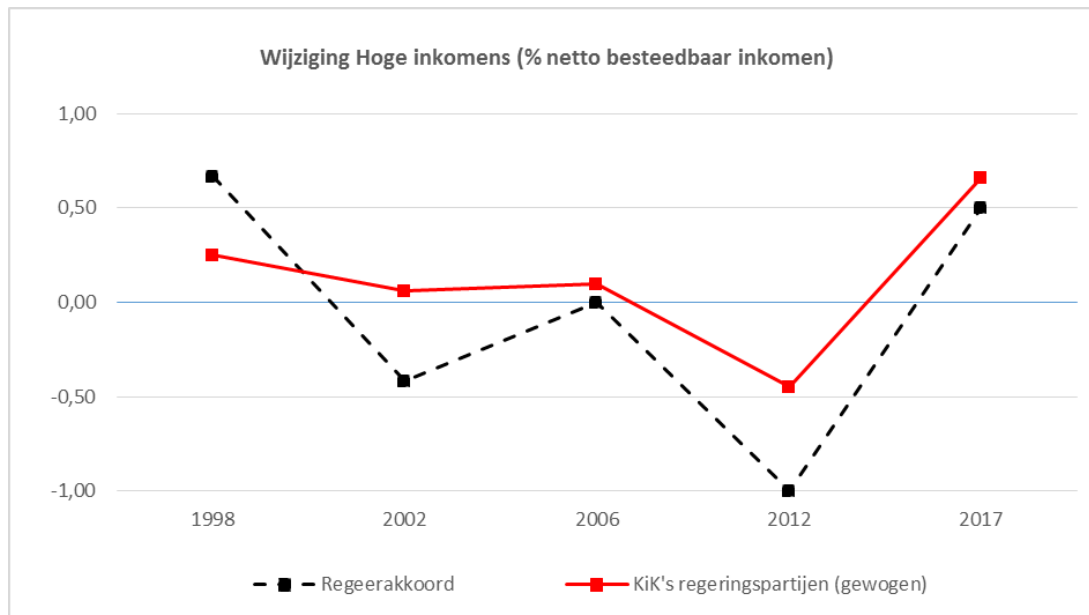
Grafiek 9.29 illustreert dat de verschillen in politieke standpunten over Hoge Inkomens over de tijd sterk toenemen. Er is een duidelijke trend van divergentie, zeker na de Grote Recessie. Daarbij is de Links-Rechts dimensie van doorslaggevend belang. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2012 en 2017 was dit vooral een gevolg van de partijkeuze van de SP. Over de periode 1998-2017 divergeren de politieke standpunten.

Grafiek 9.29: Gemiddelde afwijking van het groepsgemiddelde Hoge Inkomens van Regeringspartijen, Links versus Rechts, Traditionele Drie, en Alle KiK-partijen, 1998-2017 (0 = geen verschil).

Zijn de beloftes die partijen maken in de doorrekening van hun verkiezingsprogramma's over de koopkracht van Hoge Inkomens een goede voorspeller voor de gemaakte keuzes bij de formatie? Grafiek 9.30 laat zien dat de agenderingsfunctie behoorlijk is. De correlatie tussen de regeerakkoorden en het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in KiK is hoog, namelijk $r = 0.88$. Opvallend is echter dat de koopkrachteffecten in het regeerakkoord vaak lager uitkomen dan

eerder voorgesteld. Het gemiddelde niveauverschil sinds 1998 is 0.17%-punt nbi minder, of 140% minder. Het verduidelijkt het verdelingsvraagstuk tussen inkomensgroepen in formaties: in regeerakkoorden wordt vaak besloten tot een financieel-economische agenda die nadelig is voor Hoge Inkomens en voor Midden Inkomens ten opzichte van hun gewogen gemiddelde in *KiK*.

Grafiek 9.30: De koopkrachtwijziging voor Hoge Inkomens die partijen afspreken in regeerakkoorden ten opzichte van hun gewogen gemiddelde in *KiK*'s 1998-2017.

Samenvattend blijkt over de periode 1998-2017 in de regeerakkoorden gemiddeld sprake van een herverdelingskeuze ten opzichte van het gewogen gemiddelde van regeringspartijen in *KiK*: de afspraken leiden in de regel tot minder nbi voor Midden Inkomens en Hoge Inkomens, en soms voor juist meer nbi voor Lage Inkomens. Dit spoort met de eerdere conclusies dat Uitkeringsgerechtigden een voordeel ontvangen in regeerakkoorden, de groep met deze inkomensbron valt immers binnen de inkomensgroep Lage Inkomens, en dat Werkenden een nadeel hebben, omdat deze groep voor een aanzienlijk deel uit Midden Inkomens en Hoge Inkomens bestaat. Opvallend is dat het streven naar een evenwichtige inkomensverdeling – nog verdergaand dan de verkiezingsprogramma's – blijkbaar onderdeel is van de Nederlandse formatiecultuur. Verschillende politieke oorzaken zijn denkbaar voor dit cultuurverschijnsel. Ten eerste kan een koopkrachtverbetering voor Lage Inkomens een breekpunt zijn voor de formatiepartijen bij wie dit in hun programma stond, en deze wens gaat al snel ten koste van de koopkrachtontwikkeling van Midden Inkomens en Hoge Inkomens. Ten tweede kan het voor formatiepartijen - onafhankelijk van hun politieke kleur - belangrijk zijn om een evenwichtig koopkrachtbeeld te presenteren, omdat dit uitstraalt dat het een 'regeerakkoord voor alle Nederlanders' is. Tot slot kan het zijn dat Hoge Inkomens enigszins gecompenseerd worden voor de kleinere koopkrachtstijging door een verlaging van de vermogensbelasting - in hoofdstuk 8 bleek dat de Lastendruk op Vermogen en Winst over de tijd minder is toegenomen dan het gewogen gemiddelde uit de verkiezingsprogramma's van de regeringspartijen - aangezien een hoog inkomen en vermogensbezit in de regel samen gaan.

9.5 Conclusie

De analyse van de partijkeuzes ten aanzien van de koopkrachteffecten (ex post) bewijst dat de mediane kiezer en de partijpolitieke kiezer op de achtergrond allebei een rol spelen in de door het CPB doorgerekende verkiezingsprogramma's, maar dat de mediane kiezer doorslaggevend lijkt. Dat is niet verwonderlijk. Voor een goede verkiezingsuitslag lijkt de beste politieke strategie om vrijwel alle, maar bovenal de grootste groepen kiezers meer koopkracht te beloven. Over de periode 1986-2017 is het verschil in politieke standpunten op de koopkrachtplaatjes van Werkenden, Tweeverdieners, Lage Inkomens en Midden Inkomens daarom afgenomen. Op de andere koopkrachtplaatjes was er convergentie tot aan het begin van de Grote Recessie in 2008, maar ontstond er daarna een aanhoudende divergentie. Wellicht worden verdelingsvraagstukken pregnanter: hoe verdelen we de lasten van de crisis, hoe reageren we op het vergrijzende electoraat en hoe houden we de koopkracht van de middenklasse op peil? Daarbij zijn er constante ideologische verschillen. Sommige partijen pleiten voor een koopkrachtstijging die meer is gericht op Uitkeringsgerechtigden en Lage Inkomens (SP, GL en PvdA), andere partijen maken zich sterk voor een koopkrachtstijging die meer is gericht op Hoge Inkomens (VVD, CDA en D66).

Het gewogen gemiddelde op koopkracht van Alle Huishoudens in *KiK* is een goede voorspeller voor de richting van het regeerakkoord met $r = 0.93$. Het gemiddelde niveauverschil over de periode 1998-2017 is 0.01%-punt nbi minder, waarbij deze negatieve afwijking vooral wordt veroorzaakt door de formatie van 2002 toen het overheidssaldo in de update van de *MLT* sterk verslechterde en de formatiepartijen besloten tot extra ombuigingsmaatregelen die ten koste gingen van algemene koopkracht van huishoudens. Bij Tweede Kamerverkiezingen waarbij de financieel-economische situatie stabiel is wordt de algemene mediane koopkrachtstijging vrijwel altijd gehaald.

De analyse van de partijkeuzes ten aanzien van de koopkrachtplaatjes over de periode 1998-2017 op basis van inkomstenbron, huishoudenssamenstelling of inkomstencategorie geeft echter een gemengd beeld. Vaak is het gewogen gemiddelde van regeringspartijen in *KiK* een goede voorspeller voor de richting van de keuzes in het regeerakkoord: de grote meerderheid van de correlaties is beduidend hoger dan $r = 0.6$. Maar er zijn ook aanzienlijk lager(e) correlaties, zoals bij Lage Inkomens en Uitkeringsgerechtigden. Tevens zijn er op categorieën niveauverschillen tussen de gerealiseerde koopkrachtwijzigingen in *KiK* en in het regeerakkoord - vooral bij de Werkenden, Midden Inkomens, Hoge Inkomens, Uitkeringsgerechtigden en Tweeverdieners. Klaarblijkelijk leidt het (meermaals) bekijken van het totale koopkrachtbeeld tijdens de formatie altijd tot een wens tot 'reparatie' in het regeerakkoord. Er is een *formatievoorkeur voor herverdeling*.

Nagenoeg alle partijen willen altijd een verhoging van de koopkracht voor Werkenden, maar de regeerakkoorden leiden gemiddeld tot 0.13%-punt nbi minder dan het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in *KiK*. Partijen willen ook een hogere koopkracht voor Uitkeringsgerechtigden, met uitzondering van de VVD en soms D66 en CDA, maar de regeerakkoorden leiden gemiddeld tot 0.37%-punt nbi meer dan het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in *KiK*. De partijen denken verschillend over het (matig) verhogen van de koopkracht voor Gepensioneerden, maar de regeerakkoorden leiden gemiddeld tot 0.05%-punt nbi minder dan het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in *KiK*. Samenvattend blijkt er over de periode 1998-2017 gemiddeld sprake te zijn van een herverdelingskeuze in de regeerakkoorden ten opzichte van het gewogen gemiddelde van

regeringspartijen in *KiK*: de afspraken leiden tot meer nbi voor Uitkeringsgerechtigden en tot minder nbi voor Werkenden en Gepensioneerden.

Partijen willen vaak een verhoging van de koopkracht voor Tweeverdieners, maar de regeerakkoorden leiden gemiddeld tot 0.07%-punt nbi meer dan het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in *KiK*. Partijen willen ook een hogere koopkracht voor Alleenstaanden, uitgezonderd soms VVD en D66, maar de regeerakkoorden leiden gemiddeld tot 0.02%-punt nbi meer dan het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in *KiK*. De partijen denken verschillend over het al dan niet sterk verhogen van de koopkracht voor Alleenverdieners, aangezien de dimensie Confessioneel – Seculier hier een rol speelt, maar de regeerakkoorden leiden gemiddeld tot 0.01%-punt nbi minder dan het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in *KiK*. Samenvattend blijkt er over de periode 1998-2017 zeer beperkt sprake te zijn van een herverdelingskeuze in de regeerakkoorden ten opzichte van het gewogen gemiddelde van regeringspartijen in *KiK*: de afspraken leiden tot meer nbi voor Tweeverdieners.

Nagenoeg alle partijen willen altijd een verhoging van de koopkracht voor Lage Inkomens, met uitzondering soms van VVD en CDA, maar de regeerakkoorden leiden gemiddeld tot 0.08%-punt nbi méér dan het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in *KiK*. Partijen willen ook altijd een hogere koopkracht voor Midden Inkomens, voor deze electorale doelgroep gaan politieke standpunten over 1998-2017 steeds meer convergeren, maar de regeerakkoorden leiden gemiddeld tot 0.15%-punt nbi minder dan het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in *KiK*. De partijen denken zeer verschillend over het (matig) verhogen of (sterk verlagen) van de koopkracht voor Hoge Inkomens. Voor deze electorale doelgroep gaan de politieke standpunten steeds meer divergeren, maar de regeerakkoorden leiden gemiddeld tot 0.17%-punt nbi minder dan het gewogen gemiddelde van de regeringspartijen in *KiK*. Samenvattend blijkt er over de periode 1998-2017 gemiddeld sprake te zijn van een herverdelingskeuze in de regeerakkoorden ten opzichte van het gewogen gemiddelde van regeringspartijen in *KiK*: de afspraken leiden tot beperkt meer nbi voor Lage Inkomens, maar vooral tot significant minder nbi voor Midden Inkomens en Hoge Inkomens.

Tot slot moet aangetekend worden dat de niveauverschillen op huishoudensniveau erg klein zijn. Ter indicatie: een niveauverschil van 0.15%-punt nbi voor een Midden inkomen huishouden betreft circa €50 netto op jaarbasis. De herverdelingskeuzes zijn zichtbaar, maar moeten niet overdreven worden. Wel suggereren de bevindingen tot nu toe dat de formatievoorkeur voor herverdeling een beperkte doelmatigheidsverlies tot gevolg heeft; de gerealiseerde economische groei en vermindering van de werkloze beroepsbevolking in regeerakkoorden blijven immers achter bij de gewogen gemiddelden van formatiepartijen in *KiK* (zie hoofdstuk 6).